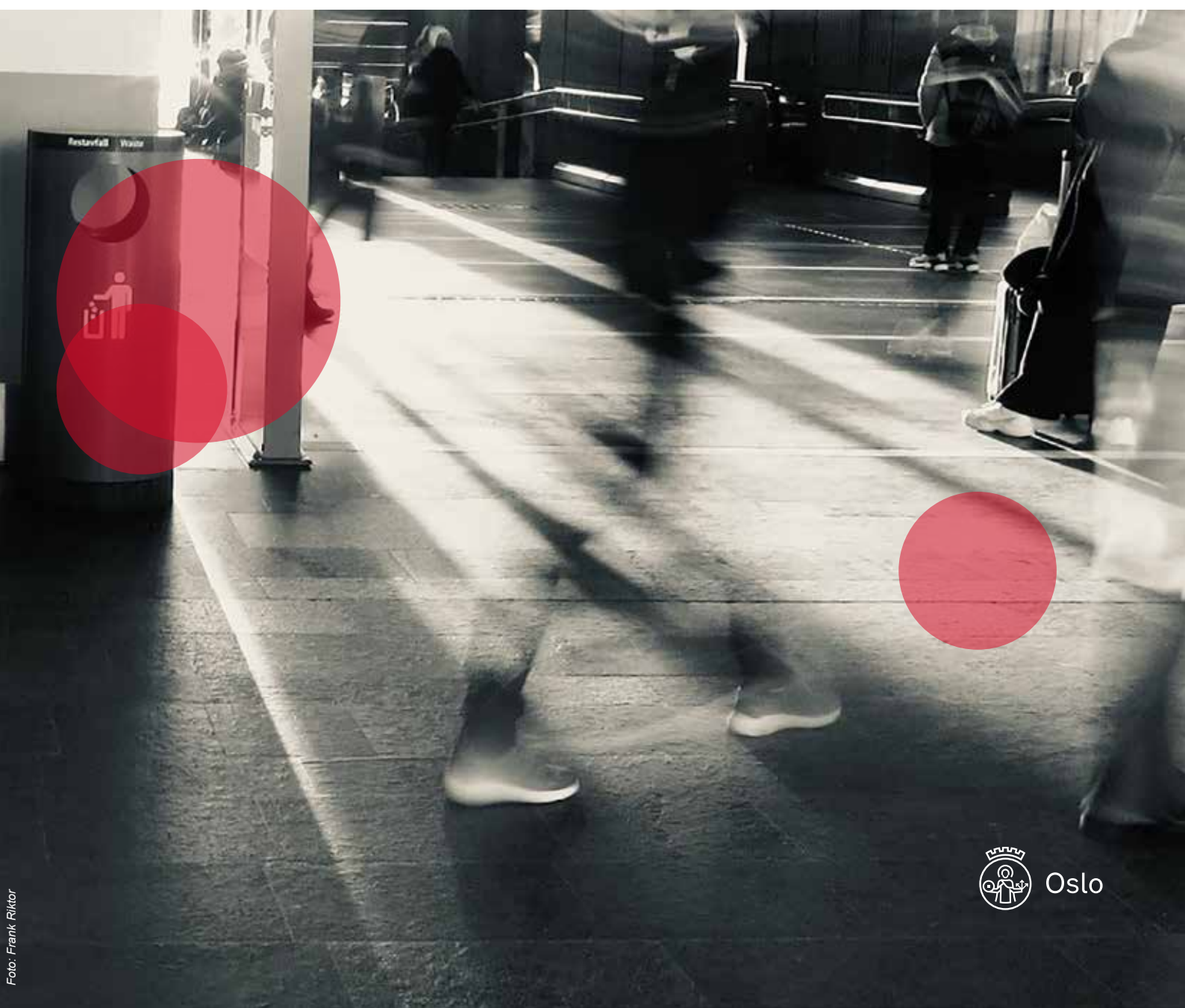

Ute av sinn, ute av syne?

Om rusfeltets håndtering av salg og bytte av sex i rusmiljøene

Forord

Da jeg begynte å jobbe på Pro Sentret for snart 20 år siden utgjorde kvinner med rusavhengighet den store majoriteten av sentrets brukere. For noen var bruk av rusmidler årsaken til at de solgte sex, for andre var det et resultat av prostitusjonen. Kvinner som solgte sex, var synonymt med kvinnelige rusavhengige og Pro Sentrets tjenestetilbudet var naturlig nok rettet mot rusmiddelbruk og konsekvensene av et liv i aktiv rus. På et tidspunkt fikk rusproblematikken så stor plass at vi faktisk diskuterte hvordan vi skulle putte prostitusjonen tilbake i sentrum for Pro Sentrets arbeid. Dette til tross, kvinnene snakket åpent om å selge sex for å finansiere rusbruk og det ble ansett som en ærbar måte å tjene penger på som bidro til at de kunne ta kontroll i eget liv.

Siden midten av 2000-tallet har prostitusjon i hovedsak dreid seg om utenlandske kvinner, migrasjon, menneskehandel og organisert kriminalitet. I dag forbinder derfor de aller fleste prostitusjon med en utenlandsk kvinne utsatt for menneskehandel. Oppmerksomheten som ble rettet mot den migrasjonsrelaterte prostitusjonen og et stadig økende antall utenlandske personer i det norske prostitusjonsmarkedet, bidro til at Pro Sentret og andre tjenestetiltak på feltet innrettet sin virksomhet deretter. Den rusavhengige kvinnen ble langt på vei skviset ut både av gateprostitusjonen og fra prostitusjonstiltakene, som i stadig større grad tilpasset tjenestetilbudet for å imøtekomme de utenlandske kvinnenes særskilte behov.

Samtidig har det skjedd en endring i form av mindre åpenhet om sexsalg i rusmiljøene. Kvinnene snakker ikke lengre åpent om prostitusjonserfaringer og det oppleves ikke lengre som en ærbar måte å tjene penger på, tvert imot. Dette fører til at den enkeltes erfaring med salg og bytte av sex hemmeligholdes, også for de profesjonelle hjelperne, som kanskje nettopp derfor i liten grad opplever seg bemyndiget til å adressere tematikken.

Vårt mål med denne rapporten er derfor å sette salg og bytte av sex på den ruspolitiske dagsorden. Med økt innsikt håper vi å kunne bidra til å øke de profesjonelle hjelpernes handlingskompetanse i møte med rusavhengige med sexsalgserfaringer, slik at hemmelighold kan byttes ut med åpenhet og derigjennom ivareta brukernes seksuelle helse og rettigheter.

En stor takk til Astrid Renland som har vært ansvarlig for og gjennomført prosjektet og til Justis- og beredskapsdepartementet for å finansiere det hele. En stor takk også til kollegaer, samarbeidspartnere og brukerorganisasjoner som villig har delt av sine erfaringer.

Bjørg Norli
Leder
Pro Sentret

Innhold

Innledning	5
Om rapporten	6
Den rusrelaterte prostitusjonen	6
Tilnærming	7
Det gatenære rusmiljøet	8
Seksuell helse	9
Regulering av prostitusjon	10
Politikkutforming	11
Begrepsbruk	12
Erfaringer, tanker og refleksjoner fra feltet	14
Tilbakemelding fra norske tiltak	15
Norden	16
Salg og bytte av sex – det vanskelige temaet	20
Rus og helse	20
Rusrelatert sexsalg – nye arenaer og nye former?	21
Alt forandret seg	23
Tap av sosialt felleskap	24
Bytterelasjoner	26
Kontroll og uavhengighet	28
Vold	29
Vold og seksuell helse	31
Stigma	31
Holdninger i hjelpeapparatet	33
Å slippe unna offerrollen	34
Oppsummering og betraktninger	36
Pro Sentrets verktøykasse	38
Konkrete tips	39
Sluttnoter	40

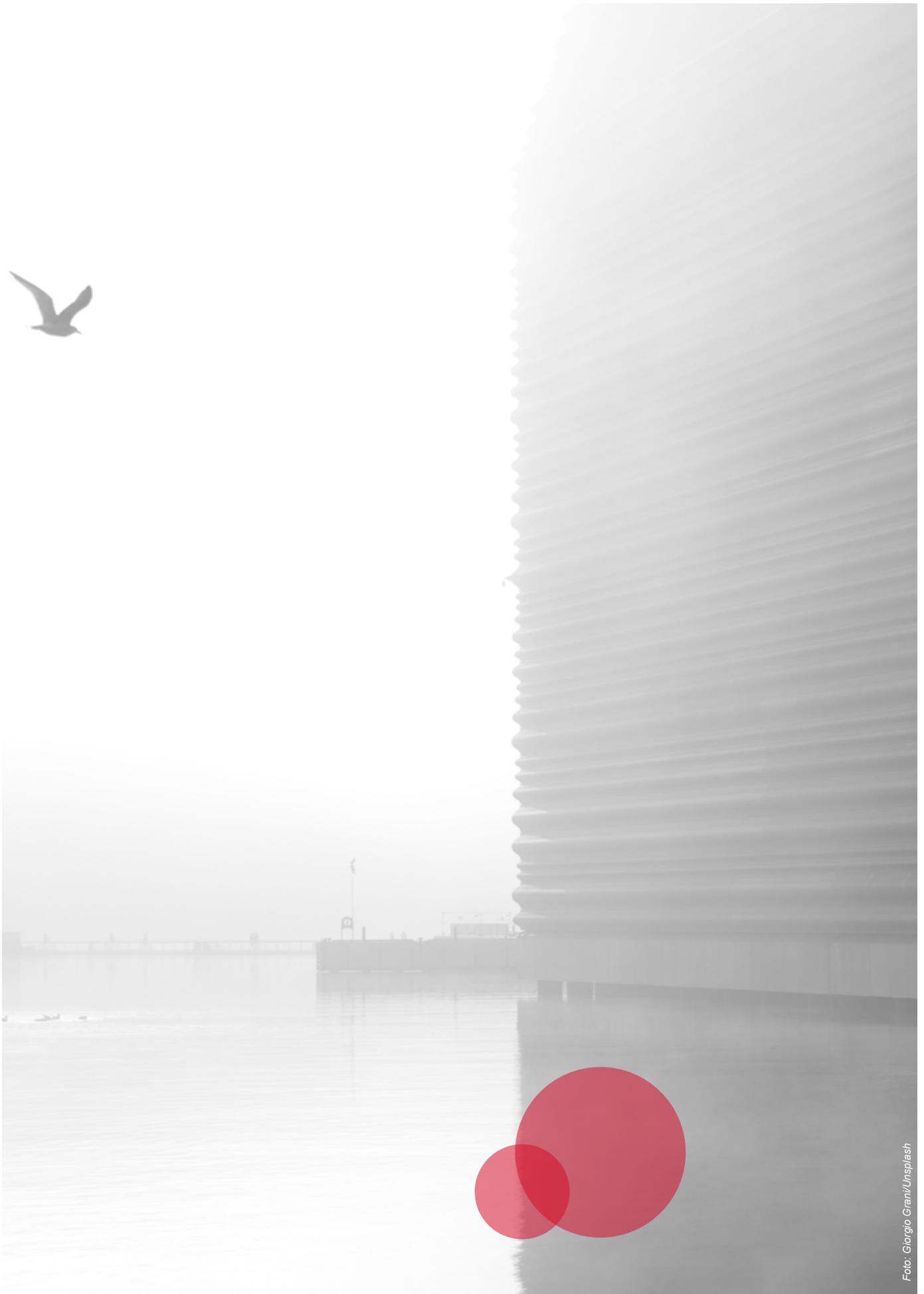

Foto: Giorgio Grani/Unsplash

Innledning

«en væsentlig skyld i usædelighedens omsiggriben var den tiltagende drukken-skab, Siden brugen af bayerøl blev saa almindeligt her i byen, er det notorisk, at prostitutionen har taget et stort opsving.»¹

Denne rapporten presenterer Pro Sentrets kartlegging av rusfeltets kunnskap om og håndtering av salg og bytte av seksuelle tjenester blant personer tilhørende det gatenære rusmiljøet i Oslo.

Rusmiddelbruk og rusproblemer har gjennom moderne tid både blitt forstått som *pull-* og *push-*faktor til prostitusjonen, og sårbarhetsfaktor for mennesker som selger sex. Inntil begynnelsen av 2000-tallet var kvinner som livnærte seg på sexsalg synonymt med kvinnelige rusavhengige.

Lenge dominerte rusrelatert prostitusjon den offentlige debatten, politikkkutforming, og tilbudet i prostitusjonstiltakene. Kvinnene som befolket den rusrelaterte prostitusjonen, ble regnet blant de mest marginaliserte av kvinnene i gateprostitusjonen. Den politiske tilnærmingen til prostitusjon var uløselig knyttet til kvinnelige stoffbrukere som finansierte rusavhengigheten med salg av sex. Prostitusjonstiltakene jobbet med rusrelaterte problemer som bostedsløshet, overdoser, abscesser og rusbehandling. I rusfeltets tjenestetiltak for kvinner var prostitusjon regnet som et bindestreksproblem til rusavhengighet.

Mennesker tilhørende det tunge rusmiljøet er en utsatt gruppe kjennetegnet av dårlige livsbetingelser, levekår og store psykososiale problemer. Å være rusavhengig og sexselger betyr at man tilhører to stigmatiserte og samfunnsmessig marginaliserte grupper, preget av høy

grad av gjensidig fordømmelse mellom gruppene. Både som brukere av illegale rusmidler og som selgere av seksuelle tjenester er populasjonen kriminalisert. Førstnevnte fordi det er forbudt å bruke illegale rusmidler, sistnevnte fordi alt utover den seksuelle tjenesten som ytes er forbudt.

Fra 2000-tallet havnet den rusrelaterte prostitusjonen gradvis i skyggen av et annet fenomen; globalisering av prostitusjonsmarkedet og økning i den migrasjonsrelaterte prostitusjonen. Utenlandske kvinner som inntok gateprostitusjonen, formet politikkkutforming på prostitusjonsfeltet. Parallelt skjedde det en nedgang i antall kvinner i den rusrelaterte gateprostitusjonen. Rusavhengige kvinner var i to tiår hovedgruppen blant prostitusjonstiltakenes brukere. I dag møter man knapt stoffbrukere i det oppsøkende arbeidet i gateprostitusjonen. At de ikke er synlig i gateprostitusjonen betyr ikke at det ikke finnes rusavhengige som finansierer stoffbruket med salg eller bytte av sex. Det er usynliggjøringen av denne gruppen innenfor prostitusjonen som har vakt bekymring, og som ligger til grunn for denne rapporten.

Salg og bytte av sex kan være mestringsstrategier for å håndtere rusavhengigheten, rusøkonomien og en sosial marginalisert livssituasjon. Men det kan også handle om manglende handlingsrom, og erfaringer med grenseoverskridende seksuell adferd og vold. Usynliggjøring av populasjonens erfaringer når det gjelder salg og bytte av sex, skaper taushet om fenomenet. Taushet kan som kjent sementere skam og stigma, og være et hinder for tilfriskning, hverdagsmestring og autonomi. Økt innsikt i og kunnskap om strategier for å finansiere eget stoffbruk kan på den andre siden gi økt forståelse for den enkeltes livssituasjon, utsatthet, hverdagsmestring og ressurser som igjen kan vise veier ut av et problematisk rusmiddelbruk. Sist, men ikke minst handler det om å ivareta brukernes seksuelle helse og rettigheter.

Om rapporten

I første del av rapporten presenterer vi bakgrunnen for at Pro Sentret har satt i gang dette prosjektet. Her vil vi redegjøre for metodisk tilnærming og rammene for kartleggingen. I del to av rapporten presenterer vi kunnskap, tanker og refleksjoner fra feltet. I siste del vil vi gi oppsummerende kommentarer og presentere verktøy som kan bidra til å øke handlingskompetansen i rusfeltets tjenestetiltak som fremmer brukernes seksuelle helse.

Den rusrelaterte prostitusjonen

Prostitusjon er et mangfoldig og sammensatt marked som befolker mennesker av alle kjønn, seksuell identitet og kjønnsuttrykk. Kvinner, menn og transpersoner selger sex, og som gruppe strekker sexselgere seg fra velintegreerte borgere til mennesker som lever i svært marginaliserte livssituasjoner. Felles for alle er at det er økonomiske forhold som er motivet for å selge sex, og at de jobber på en arena som innebærer høy grad av personlig risiko for vold og skader.

Å selge sex er stigmatisert og blir møtt med samfunnsmessig fordømmelse, noe som blir ytterligere forsterket av strafferettslig regulering og undertrykkende lovhåndhevelse. Kriminalisering øker terskelen for å anmelde forhold samtidig som det former individuelle holdninger der både kunder, kriminelle og folk i omgivelsene kan oppleve sexselgere som fritt vilt. Det former også profesjoners holdninger, stigmatisering i helse- og omsorg- og justissektoren er et problem.

Mennesker som selger sex forholder seg til rus i mange ulike situasjoner. Det kan være eget rekreasjonsbruk, kunder som er ruset på alkohol og/eller andre rusmidler, kunder som ønsker at bruk av rusmidler inngår som en del av tjenesten som kjøpes. Det eksisterer også spesielle miljøer der sex og rus kombineres, for eksempel Chemsex-miljøer eller lignende miljøer der formålet er å kombinere sex og rus. Mange selger sex for å finansiere egen rusmiddelbruk.

Sistnevnte gruppe kan være personer som har et høyt rusforbruk knyttet til partyliv, personer som har tilhørighet til spesielle miljøer der kombinasjonen rus og sex danner fellesskapet, eller personer som finansiere et omfattende rusproblem med salg av sex.²

I Cecile Høigård og Liv Finstads *Bakgater*, bemerker forfatterne at blant informantene var hele institusjonsnorge rikt representert. Mange av informantene hadde hatt institusjonserfaringer fra barnsben og gått fra barne- og ungdomspsykiatri og barnevern til fengsler og rusbehandlingsinstitusjoner.³ Pro Sentrets kartlegging av norske kvinner i prostitusjon to tiår senere viser samme bilde; kvinnene med rusproblemer som jobbet i gateprostitusjon skåret høyt på dårlig levekår, hjemløshet og psykososiale problemer.⁴

Et annet forhold som kjennetegner populasjonen i den rusrelaterte prostitusjon er at de er brukere av rusfeltets tjenestetiltak. Rusomsorgen er på mange måter en oppsamlingsplass for klasserelaterte problemer. For mens problematisk stoffbruk skjer i alle lag av befolkningen, tilhører brukerne av rusfeltets tjenestetiltak, som den danske sosialantropologen Steffen Jöhncke peker på, hovedsakelig grupper på laveste sosioøkonomiske nivå.⁵

Den politiske tilnærmingen til både stoffbruk og sexsalg er fundert på både nulltoleranse og skadereduksjon.

Strafferettslig forbud og nulltoleranse har blitt kombinert med skadereduserende tiltak som utdeling av rent injiseringsutstyr, tilgang til substitusjonsbehandling, og sprøyterom for injiserende heroinbrukere.

I løpet av de to første tiårene av 2000-tallet har det skjedd store endringer i rusfeltet med rusreformen av 2004 som ga stoffbrukere pasientstatus og pasientrettigheter i spesialisthelsetjenesten.⁶ I skrivende stund pågår det debatt om rusreform med mål om å overføre ansvaret for samfunnets reaksjon på stoffbruk fra justis- til helsesektoren.⁷ Bak reformen hviler det en erkjennelse av at strafferettslig kontroll og forfølgning har bidratt til marginalisering, stigmatisering og sosial utstøting, og at det har vært et hinder for å møte brukerne på en hensiktsmessig måte og med tilpassende tilbud og oppfølging.

I prostitusjonsfeltet har den politiske tilnærmingen i samme periode gått motsatt vei. Fra midten av 2000-tallet skjedde det et skifte fra at sosialt arbeid og skade-reduksjonstiltak dominerte den politiske tilnærmingen til økt rettsliggjøring av prostitusjonsfeltet. Det kulminerte med innføring av forbudet mot sexkjøp i 2009, parallelt med at den politiske tilnærmingen til feltet domineres av et rettslig nulltoleranse-perspektiv.⁸

Rusfeltet og prostitusjonsfeltet har også det til felles at den politiske tilnærmingen til begge feltene er kjønnet. I rusfeltet er ikke bare kvinner i mindretall, men de har også en underordnet ruspolitisk status sammenlignet med menn i rusmiljøet. Tilsvarende gjelder for prostitusjonsfeltet; menn er ikke bare i mindretall, de har også hatt en underordnet prostitusjonspolitisk status i den politiske tilnærmingen til feltet. Begge feltene har vært dominert av en heteronormativ tilnærming.

Det sosiale arbeidet innenfor rusfeltet og prostitusjonsfeltet er bygd opp innenfor de samme narkotikapolitiske rammene. Bildet som ble skapt av narkotikabruk på 1960- og 70-tallet, ble koblet til kriminalitet, vold og prostitusjon.⁹ Bekjempelse av narkotikabruk blant unge la grunnen for en ny ruspolitisk tilnærming som var med på å danne rammene for oppbyggingen av rusfeltets tjenestetiltak.¹⁰

Pro Sentret startet som et resultat av Oslo-prosjektet, som ble startet av Oslo kommune som et tiltak for unge jenter med rusproblemer som solgte sex.¹¹ Tiltaket var inspirert av det svenske Malmö-prosjektet, som var et samarbeidstiltak mellom politi og hjelpeapparatet der man kombinerte forskning med etablering av sosiale tiltak for sosialt utsatte kvinner. Målet var å hjelpe kvinner med rusproblemer ut av gateprostitusjonen.¹² Ifølge forskerne fantes det sammenheng mellom prostitusjon og narkotikabruk.¹³ Det gjenspeiler seg også i den norske offentlige debatten der prostitusjon på 1970-tallet blir et symptom på et annet uønsket fenomen, nemlig ungdommer som rekte gatelangs og brukte narkotika.¹⁴ Men oppmerksomheten som ble rettet mot rusavhengige kvinner i prostitusjonen må også forstås i lys av datidens strafferettslig opprustning mot narkotikabruk.¹⁵

På mange måter fungerte rusfeltet og prostitusjonsfeltet som komplementære tilbud. Begge feltene jobbet

med rusproblematikk, men prostitusjonsfeltet hadde et spesielt ansvar for kvinnelige rusavhengige. Det gir seg også uttrykk i, som den svenske kriminologen Ingrid Lander observerer, at både i hjelpeapparatet og forskningen er den stoffmisbrukende kvinnen og den prostituerte kvinnen en og samme figur.¹⁶

Stigma som er knyttet til stoffbruk og prostitusjon gjør seg også gjeldende i de respektive miljøene i form av gjensidig stigma. Det rammer spesielt kvinnelige stoffbrukere som er stigmatisert både i rus- og prostitusjonsmiljøene.¹⁷

Tilnærming

Denne rapporten er ikke forskningsbasert, og tar ikke sikte på å gi et utfyllende og komplett bilde av hvordan rusfeltets tjenestetiltak håndterer fenomenet salg og bytte av seksuelle tjenester. Målet med prosjektet har vært å få innsikt i rusfeltets kunnskap om og håndtering av fenomenet. Målet har også vært å se i hvilken grad rusfeltet har integrert tilbud som fremmer seksuell helse overfor brukerne av tjenestetiltakene.

I forkant av prosjektet hospiterte Pro Sentrets feltarbeider på Fransiskushjelpens gatenære tilbud Sykepleier på hjul (SPH). Målet var å fremme metoder for å bedre seksuell helse, og å komme i dialog med brukerne om sexsalgserfaringer. Det var i utgangspunktet målet for kartleggingen. Den skulle være brukerorientert og basert på brukernes erfaringer med salg og bytte av sex i rusmiljøene samt hvordan de opplevde at det ble håndtert innenfor både egne miljøer og i rusfeltets tjenestetiltak.

Med Covid-19 pandemien ble det vanskelig å få til en brukerorientert kartlegging. En rekke tjenestetiltak ble stengt ned, og smitteverntiltak bidro til at tilgjengeligheten til brukermiljøene ble sterkt begrenset.

Prosjektdesignet inkluderte samarbeid med brukerorganisasjonene i rusfeltet. Representanter fra Rusmisbrukernes Interesseorganisasjon, RIO, proLar, og Forening for human narkotikapolitikk, FHN, har bistått oss i prosjektet som ressursgruppe. I kartleggingen har vi hentet inspirasjon fra ulike metodiske

tilnærminger deriblant Hurtig kartlegging og handling – HKH, og fokusgruppeintervju.

HKH bygger på en kartleggingsmetode utviklet av Verdens Helseorganisasjon som kalles Rapid Assessment & Response (RAR).

Inspirert av HKH inviterte vi til et stormøte for å få en oversikt over og danne oss et bilde av tematikken. Vi gikk bredt ut og inviterte et mangfold av tjenestetiltak både i rusfeltet og tjenestetiltak som jobber opp mot rusfeltet.

Det deltok til sammen 44 personer fordelt på 31 ulike tiltak. I forkant fikk deltakerne spørsmål som de ble bedt om å reflektere over før de ankom møtet. På stormøtet ble de delt opp i grupper ledet av ansatte fra Pro Sentret, som også skrev referat fra gruppesamtalene. Vi har i tillegg intervjuet et utvalg av ansatte som representerer ulike nivåer av tjenestetilbudet i rusfeltet.

Vi ønsket i tillegg å få innsyn i hvilke erfaringer andre norske og nordiske prostitusjonstiltak hadde når det gjaldt den rusrelaterte prostitusjonen. Vi sendte derfor en henvendelse til våre samarbeidspartnere i Stavanger, Bergen og Trondheim, og Sverige, Danmark og Finland. Henvendelsen skjedde via e-post med spørsmål relatert til tematikken, og informasjon om at tilbakemeldingen kunne enten gis skriftlig på e-post eller i form av digitalt intervju. I de nordiske landene valgte Mikamottagningen i Göteborg og Stockholm å svare per e-post, mens med Reden i Danmark, Pro Tukipiste i Finland, og Evonhuset i Malmö ble tilbakemelding gitt eller intervju gjennomført på Zoom. Det samme gjaldt tilbakemeldingen fra norske samarbeidspartnere som både ble besvart per e-post og i digitalt møte på Zoom. Prostitusjonstiltakene, Fri i Bergen og Nadheim i Trondheim, anbefalte at vi tok kontakt med lokale tjenestetiltak i rusfeltet.

Intervjuene har tatt form av fokusgruppeintervju, og gruppene har bestått av alt fra to til fem personer. I gruppene har det vært ansatte med både helsefaglig og sosialfaglig bakgrunn. Intervjusituasjonen har vært samtalebaseret, og dreid seg rundt informantenes erfaringer med og observasjoner, tanker og refleksjoner om salg og bytte av sex i brukergruppene.

Selv om målsettingen med prosjektet var å kartlegge salg og bytte av sex blant brukere av alle kjønn, har informantene hovedsakelig vært opptatt av kvinnelige brukere. Det kan skyldes at prostitusjon tradisjonelt har vært et kvinnetema i rusfeltet, men det kan også være at informantene opplever at kvinnelige stoffbrukere er spesielt utsatte og marginaliserte.

Et viktig funn i kartleggingen er at rusfeltet ikke har systematisk kunnskap om salg og bytte av sex blant brukerne av tjenestetiltakene. Seksuell helse er heller ikke integrert i helsetilbudet som Feltpleien yter. Brukerne av rusfeltets tjenestetiltak har derfor ingen arena der temaer relatert til salg og bytte av sex, og andre spørsmål og problemstillinger som angår seksuell helse, kan tas opp.

En annen viktig observasjon er manglende oppmerksomhet på sexsalgserfaringer har ført til at kvinners kår i rusfeltet og rusmiljøet blir oversett og usynliggjort. Rusfeltets «brukerbriller» er kjønn, og maskulin orientert. Hjelpetiltak som var etablert rundt den rusrelaterte prostitusjonen bygges ned, og kvinner er fratatt arenaer hvor deres hjelpebehov ivaretas. Nedbygging av tilbudet til den rusrelaterte prostitusjonen innebærer derfor ytterligere marginalisering av kvinner i rusfeltet.

Det gatenære rusmiljøet

Man vet ikke hvor mange mennesker som er knyttet til de gatenære rusmiljøene i Oslo.¹⁸ Statistikk er basert på antall brukere i behandling og antall brukere av tjenestetiltak.

Det man vet er at det er hovedsakelig menn som oppholder seg i de gatenære rusmiljøene. Kvinner utgjør et lite mindretall, og det er størst andel av kvinner blant de yngste aldersgruppene.¹⁹ Uteseksjonens kartlegginger av de åpne rusmiljøene i Storgata/Brugata, Vaterland, Akerselva og Urtegata, viser at det er i miljøet i Storgata/Brugata det er flest kvinner.²⁰

I statistikk over brukere i Oslo kommune, Velferdsetatens tjenestetilbud var det 1422 personer i 2018, og av disse var 313 kvinner. Kvinneandelen er på ca. 20 prosent.²¹

I kartleggingen oppgis det at det er 33000 i tverrfaglig spesialisert behandling, og av disse er 5 728 personer tilhørende Oslo. Kvinner utgjør 36 prosent.

I 2005 anslo Sirius, Statens institutt for rusmiddel-forskning, at det var mellom 8500 og 12500 injiserende stoffbrukere i Norge, og at kvinner utgjorde mellom 25 og 30 prosent.²² I rapporten *Narkotika i Norge 2018* anslås det at det i 2016 var 8700 sprøytebrukere i Norge.²³ Rapporten formidlet ikke hvor stor kvinneandelen er.

Ifølge Seraf, Senter for rus- og avhengighetsforskning, rapport om kjønn og alder blant pasientene i lege-middelassistert rehabilitering, Lar, er kvinneandelen på rundt 30 prosent av 7762 personer. Kvinneandelen har ligget stabilt på rundt 30 prosent i Lar det siste tiåret.²⁴

Uteseksjoner mener det det er flest kvinner blant de yngre aldersgruppene. I november 2020 har Uteseksjonen registrert kontakt med 212 kvinner i alderen 19-30 år, hvorav 89 var registrerte treff i rusmiljøene. I 2019 registrerte de 309 kvinner i samme aldersgruppe hvorav 122 var registrerte treff i rusmiljøene.²⁵

I en nylig publisert rapport som oppsummerer observasjoner fra Uteseksjonens nattpatrolje i Storgata/Brugata i perioden 26. oktober til 2. november 2020, registreres over 100 personer innom miljøet, og en natt var det registrert 160 personer. Ifølge rapporten utgjør andelen registrerte kvinner i snitt ca. 25 prosent.²⁶

Det er ifølge rapporten vanskelig å anslå hva som er det reelle omfanget, da antall registrerte nødvendigvis ikke er unike personer.

Rapporten avdekker også at det er mange som har en perifer relasjon til rusmiljøet i Storgata/Brugata. Det vil si at personer som oppsøker miljøet på nattestid ikke er en del av den faste kjernen, men bruker det åpne rusmiljøet som et marked for kjøp av rusmidler.

Ifølge nattpatroljens rapport observerte Uteseksjonen at det ble avtalt å betale rusmidler med seksuelle tjenester. I samtaler med personer kom det fram at noen vurderte salg av sex for å finansiere kjøp av rusmidler.

Seksuell helse

Å tematisere salg og bytte av sex handler om å sette seksuell helse på dagsorden og etablerer tilbud til brukerne av hjelpeapparatet som fremmer seksuell helse. Seksuell helse utgjør derfor en viktig ramme for kartleggingsprosjektet.

Ifølge den nasjonale strategiplanen for seksuell helse *Snakk om det!* er seksuell helse en like viktig faktor som fysisk og psykisk helse, i definisjonen av god helse.²⁷

Seksuell helse defineres som fysisk, mentalt og sosialt velvære relatert til seksualitet. God seksuell helse er en ressurs og beskyttelsesfaktor som fremmer livskvalitet og mestringsferdigheter. Dårlig seksuell helse vil på samme måte som somatiske sykdommer, fysiske og psykiske lidelser, kunne skape uhelse. Et av målene i strategien er at seksuell helse skal innlemmes som en del av folkehelsearbeidet, og inkluderes i helse- og omsorgstjenesters tilbud og arbeid.

Strategien går hverken inn på salg og bytte av sex eller rusmiddelbruk. Sexarbeid er kun nevnt i forbindelse med at mennesker som selger sex er i en utsatt posisjon for vold, som skaper risiko for smitte av hiv og seksuelt overførbare infeksjoner. Det er interessant at strategiplanen ikke berører seksuell helse innenfor samfunnsmessige marginaliserte grupper. Rus overlapper ofte med sex, i tillegg til at rus ofte er en faktor i grenseoverskridende seksuell adferd. Salg og bytte av sex er i tillegg noe som berører mange ulike grupper i samfunnet på ulike måter.

Studier viser at unge mennesker selger og bytter sex, og at det er flere unge gutter enn jenter som formidler å ha erfaring med salg av sex. Sex selges og byttes både mellom jevnaldrende og mellom unge og voksne.²⁸

En svensk studie viser at det er flere unge i LHBT-gruppen som oppgir å ha solgt sex enn blant øvrige ungdom.²⁹ Ifølge Pro Sentrets rapport *Sex som kapital* bytter unge mennesker sex for blant annet rusmidler.³⁰ Nova-rapporten om unge som selger sex, beskriver hvordan koblingen rus og sex for noen av informantene var døråpner inn til både det etablerte rusmiljøet og prostitusjonsmiljøet.³¹

Med hiv-epidemien ble seksuell helse et tema i tilnærmingen til mennesker som brukte stoff og mennesker som solgte sex.

Hiv-epidemien var et viktig bidrag til at helse fikk plass på den rus- og prostitusjonspolitiske dagsorden, skriver Anne-Lise Middelthun, i sin studie av det hiv-forebyggende arbeidet som ble startet blant stoffbrukere og sexselgere.³² Inntil da hadde man vært ensidig opptatt av å forebygge bruk, og behandle og rehabiliter stoffbrukere og sexselgere. Ifølge Middelthun rettet man nå oppmerksomheten mot seksuell adferd, seksuell praksis, kondombruk og injiseringspraksis. Det ble et tema for debatt blant både sosialarbeiderne, stoffbrukerne og sexselgerne. Middelthun skriver at det hiv-forebyggende arbeidet bidro til en anerkjennelse av at stoffmisbrukere også var seksuelle vesener.³³

Om stoffbrukere ble anerkjent som seksuelle vesener, førte ikke det til at rusfeltets tjenestetiltak innlemmet seksuell helse i arbeidet med brukerne. Det er et problem som blant annet har blitt tatt opp av det europeiske narkotikabyrået, EMCDDA. I 2017 publiserte EMCDDA et dokument som peker på at det er et generelt problem at seksuelle helse og rusmiddelbruk håndteres som to separate fagområder.³⁴ Seksuell helse adresseres ikke i rusfeltet, og rusmiddelbruk håndteres ikke i hjelpetiltak som jobber med seksuell helse. Ifølge EMCDDA har det konsekvenser for fagkompetansen i rusfeltet. Som for eksempel muligheten for å intervensjonere adekvat når stoffbruk og salg av sex overlapper og inngår i et større komplekst samspill og problemområde. Det samme gjelder hvordan rusmiddelbruket påvirker seksuell adferd i form av aggresjon eller grenseoverskridende seksuell adferd. EMCDDA peker på at det også er et problem at brukerne av rusfeltets hjelpetiltak ofte opplever at det er knyttet stigma til salg eller bytte av sex. Mange unngår derfor å si noe om behovet for å ta en test for seksuelt overførbare infeksjoner, eller snakke om andre problematiske forhold knyttet til seksuell helse.

EMCDDAs bekymringer er gjeldende for det norske rusfeltet. Seksuell helse er ikke et tema i rusfeltets forsknings- og kunnskapsproduksjon, som har vært dominert av epidemiologisk- og behandlingsforskning.³⁵

I den grad seksuell helse har vært tematisert har det vært knyttet til reproduktiv helse, som graviditet og prevensjon for kvinnelige rusavhengige.

I opprettelsen av Feltpleien fikk Pro Sentret status som en av feltpleiestasjonene, og etablerte i samarbeid med Olafiaklinikken et tilbud som ivaretok brukernes seksuelle og reproduktive helse. Blant annet med tilbud om gynekologisk undersøkelse og tester av seksuelt overførbare infeksjoner.³⁶ De øvrige feltpleiestasjonene har primært vært opptatt av rushelse – som skader relatert til injiseringspraksis og andre somatiske skader. I evalueringen av feltpleien i 2002 er for eksempel ikke seksuell helse, utover spørsmål om hiv-status, tematisert.³⁷

Regulering av prostitusjon

Prostitusjon var fra begynnelsen av 1980-tallet til midten av 2000-tallet primært regnet som et sosialt problem. På begynnelsen av 2000-tallet skjedde det en endring forårsaket av Norges ratifisering av FN-konvensjonen mot transnasjonal organisert kriminalitet der en av konvensjonens tre tilleggsprotokoller, protokollen mot menneskehandel, fikk stor betydning for prostitusjonspolitikken. Prostitusjon ble koblet til menneskehandel og organisert kriminalitet, og beskriver en form for grov økonomisk utnyttelse av migranter som skjer ved bruk av vold og/eller trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig adferd.

Koblingen mellom prostitusjon og menneskehandel førte til at det fra midten av 2000-tallet skjedde det man kan kalle en oppkriminalisering i feltet. Prostitusjon ble et område for kriminalitetsbekjempelse, som kulminerte med ny-kriminalisering i 2009 da forbudet mot sexkjøp ble innført.

I dag regulerer straffelovens bestemmelser § 309 og § 316 kjøp av sex. Førstnevnte forbyr kjøp av sex av personer under 18 år, mens sistnevnte forbyr kjøp av sex av personer over 18 år.³⁸

Bestemmelsen i straffelovens § 316, sexkjøpsloven, retter seg mot den som skaffer seg selv eller annen seksuell omgang eller handling ved å yte eller avtale

vederlag. I forarbeidet til lovforbudet oppgis det at vederlagets form er uten betydning så lenge det er en årsakssammenheng mellom vederlaget og den seksuelle handlingen eller omgangen.³⁹ Det betyr at avtale om bytte av sex mot rus faller inn under bestemmelsene i sexkjøpsloven.

Bestemmelsene i § 315 regulerer organisering, utleie av lokaler og annonsering av seksuelle tjenester. I tillegg er prostitusjon regulert i § 257 og § 258, som omhandler forbrytelser mot den personlige frihet, også kalt menneskehandelparagrafene.⁴⁰

Salg av seksuelle tjenester reguleres også av lover som ikke omhandler prostitusjon, som plan- og bygningsloven, skattelovgivning, sosiallovgivning, utlendingslovgivning, politiloven, barnevernloven og smittevernloven.

Politikkutforming

Politikkutforming på prostitusjonsfeltet skjer ikke i et vakuum, men er påvirket av hvilken kontekst prostitusjon er for problem å regne, skriver forskerne May-Len Skilbrei og Marlene Spanger.⁴¹ Den til enhver tid rådende prostitusjonspolitik handler, ifølge forskerne, mer om hvilke politiske prioriteringer som har vært på spill enn en problematisering av hva prostitusjon er.

Hva det er som gjør at prostitusjon oppfattes som et problem, og hvordan den politisk tilnærming formes, er avhengig av hvilke andre samfunnsmessige forhold fenomenet knyttes til. Fra 1980-tallet til begynnelsen av 2000-tallet dominerte den narkotikapolitiske diskursen den politiske tilnærmingen til prostitusjon. Fra midten av 2000-tallet har internasjonal migrasjons- og kriminalitetsdiskurs dominert den politiske tilnærmingen. Myndighetenes oppmerksomhet er rettet mot den migrasjonsrelaterte prostitusjonen, som ofte er forstått som synonymt med menneskehandel.

Prostitusjon kan på en og samme tid oppfattes som et helseproblem, sosialt problem og kriminalitetsproblem. Fra begynnelsen av 1980-tallet og fram til midten av 2000-tallet var politikkutforming dreid rundt prostitusjon som et sosialt problem. Fenomenet var

knyttet til marginaliserte grupper i samfunnet med rus og levekårsproblemer. I samme tid har prostitusjon både vært forstått som et folkehelseproblem som det var under hiv-epidemien, og som et kriminalitetsproblem i forsøket på å regulere 1990-tallets framvekst av massasjeinstitutt.

I *Stortingsmelding nr. 16 Narkotikapolitikk (1996-97)* beskrives både gateprostitusjon og innendørsmarkedet som arenaer for rusmiddelbruk.⁴² Det slås fast at det er rundt 1000 personer som jobber i gateprostitusjonen i Oslo, Bergen og Stavanger, og at de fleste er rusmiddelmissbrukere.

Det redegjøres for prostitusjonstiltakene i landet, og formidles at de fleste brukerne av tiltakene er kvinner med rusmiddelmissbruk. Ifølge meldingen viser undersøkelser at de fleste kvinner med rusproblemer i behandling har prostitusjonserfaringer. Sosial- og helsedepartementet anbefalte rusfeltet å innhente kompetanse fra prostitusjonstiltakene for å kvalifisere medarbeidere.

Stortingsmeldingen formidler bekymring for rusmiddelbruket i innendørsmarkedet: «Etter det man kjenner til er det her lite bruk av opiater i forbindelse med prostitusjonsaktiviteten, mens bruken av benzodiazepiner, kokain, amfetamin og alkohol er mer utbredt. I en intervjuundersøkelse Prosentret utførte høsten -95/våren -96 blant en del behandlere ogprostituerte i Oslo, framgår det at bruken av opiater på «fritiden» er økende i deler av innendørsmiljøet. Dette tilskrives at heroin er lett tilgjengelig og at «jobben» er slitsom (sentralstimulerende midler for å jobbe - opiater eller piller for å hvile). Selv om omfanget ikke er stort er det imidlertid noe som bør følges med oppmerksomhet, da miljøet må sies å være utsatt, særlig i forhold til misbruk av sentralstimulerende midler.»⁴³

Noe over et tiår senere i *Stortingsmelding nr. 30 (2011-2012)* *Se meg!* nevnes prostitusjon som en problembeskrivelse av populasjonen med tunge rusproblemer. Stortingsmeldingen nevner bare salg av sex i profilbeskrivelse av populasjonen med alvorlige rusproblemer, og skriver at rusavhengige har et liv som er preget av fattigdom, kriminalitet og prostitusjon.⁴⁴

Det siste tiåret har prostitusjon vært tematisert i nasjonale og lokale handlingsplaner mot menneskehandel, og da som et spesifikt problem knyttet til migrasjon.

I sin studie av den såkalte nordiske modellen, som lovforbudet mot sexkjøp omtales som, peker Niina Vuolajärvi på at det i praksis har skjedd et skifte fra prostitusjonspolitik til migrasjonspolitik uten at det eksplisitt diskuteres.⁴⁵ Det er i tråd med Skilbrei og Spanger observasjoner, at definisjon av prostitusjon i tid og rom er basert på politiske prioriteringer heller enn hvilke former og diskurser salg og kjøp av sex inngår i.⁴⁶

Da Stortinget vedtok å kriminalisere etterspørsel av seksuelle tjenester i 2008 ble det diskutert hvilke konsekvenser det ville få for parten som selger sex. Fafo gjennomførte en kartlegging av markedet som skulle danne grunnlag for en kontinuerlig vurdering om kriminalisering av sexkjøp ville få negative konsekvenser for personer som selger seksuelle tjenester.⁴⁷ Ifølge Fafo utgjorde den rusrelaterte prostitusjonen et marginalisert mindretall i gateprostitusjonen da kartleggingen ble gjennomført.

Nedgangen ble koblet til nye grupper utenlandske kvinner presset rusavhengige kvinner ut av gateprostitusjonen, flere rusavhengige fikk substitusjonsbehandling samt at salg av gatemagasiner skapte en alternativ inntektskilde. Informanter i Fafos undersøkelse formidlet at flere av kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen hadde faste kunder, og at et betydelig antall stoffbrukere fortsatt var aktive i prostitusjonen, men at feltet var svært uoversiktlig.

Det har ikke har vært gjort noen vurdering av hvilke konsekvenser forbudet har hatt for ulike grupper av sexselgere. I evalueringen som ble gjennomført i 2014 var aktørene som solgte sex knapt nevnt.⁴⁸ Det foreligger ingen systematisk kunnskap om hvordan kriminaliseringen har påvirket organisering av markedet, eller hvilke konsekvenser det har hatt for parten som selger sex. Myndighetene har ofret personer som selger sex liten oppmerksomhet etter forbudet mot sexkjøp ble innført. Hvordan den rettslige nulltoleransen påvirker sexselgeres helse generelt og seksuell helse spesielt, er ikke tematisert.

I forbindelse med lanseringen av evalueringen av sexkjøpsloven i 2014, formidlet Justisdepartementet at den ville bli fulgt opp av en stortingsmelding om prostitusjon. Justisdepartementet startet i 2016 arbeidet med å produsere meldingen, men i 2018 ble arbeidet lagt ned.⁴⁹ Konsekvensene av det er blant annet manglende kunnskap om hvordan de ulike gruppene i prostitusjonsfeltet organiserer sexsalget, og på hvilke arenaer de opptre på.

Politikkutforming har mye å si for graden av oppmerksomhet, synlighet og ressurser som settes inn i et felt. Den marginaliserte populasjonen i de gatenære rusmiljøene som finansierer stoffbruken med salg og bytte av sex, fanger ikke myndighetenes interesse, og det brukes ikke ressurser på å innhente kunnskap om denne gruppen av sexselgere. Politikkutforming styrer også blikket som rettes mot feltet. Som følge av kriminaliseringen er myndighetenes blikk nå utelukkende rettet mot kjøpere og tredjepart. Konsekvensene er at både samfunnsmessige forhold som bidrar til rekruttering til prostitusjon og uintenderte effekter av rettslig nulltoleranse når det gjelder parten som selger sex, er usynliggjort.

Begrepsbruk

Tradisjonelt har den som selger sex vært omtalt som hore eller prostituert. I dag er ikke «hore» et begrep som brukes i den offentlige debatten. Kunder som kjøper sex omtales imidlertid som horekunde.

Begreper som «sexarbeid» og «sexarbeider» har langt på vei erstattet begreper som «prostitusjon» og «prostituert». Spesielt prostituert regnes i dag for å være et moralsk og negativ ladet begrep som ikke bare brukes på personer som selger sex, men også om personer uten integritet. Det var den amerikanske forfatteren, kunstneren og sexarbeideraktivisten, Carol Leigh, som på slutten av 1970-tallet lanserte begrepet «sexarbeid». Målet var å synliggjøre det økonomiske aspektet ved salg av sex.⁵⁰ Men, som hun har sagt; også for å få et begrep som gjorde det mulig å delta som likeverdig deltaker i feministiske debatter om salg av sex.

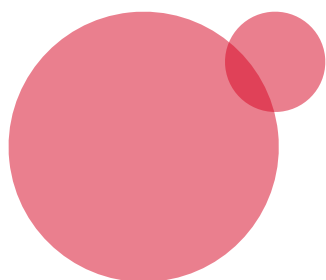
Internasjonalt er «sexarbeid» og «sexarbeider» anerkjente begreper som benyttes av både helse- og rettighetsorganisasjoner. I Norge er det fortsatt ansett for å være et kontroversielt begrep selv om det er i ferd med å bli en integrert del av vokabularet.

På 1980-tallet innførte svenske prostitusjonsforskere begrepet kjønnshandel for å synliggjøre at det handler om kjønnnet tilbud og etterspørsel.⁵¹ Kvinner selger sex og menn kjøper sex. Det ble også brukt i Norge til langt opp på 2000-tallet, både i den offentlige debatten og av tiltakene i prostitusjonsfeltet.

Men som alltid med begreper er det spørsmål om gjenkjennelse. Begrepet «narkoman» har omfattet alle som bruker illegale stoffer, mens for rekreasjons- og partybrukere har det vært en beskrivelse av injiserende brukere i de åpne stoffscenene. Skilbreis informanter på massasje-institutter assosierte de marginaliserte kvinnene i gateprostitusjonen med begrepet «prostituert».⁵²

Siden vi ikke har hatt tilgang til feltet må vi dessverre overlate til noen andre å foreta begrepsutforskningen. Men uansett om det slammes [injiserer] eller hookes [selges sex] så er Pro Sentrets erfaringer i tråd med Skilbreis observasjoner; at personer sjelden identifiserer seg med begrepsverdens klassifisering. Heller ikke kvinnene som befolket den rusrelaterte prostitusjonen på 1990-tallet definerte seg som prostituert, men som stoffmisbruker og noen ganger som narkoman.

I rapporten har vi valgt å bruke betegnelsen salg og bytte av sex, beskrivelser som sexselgere og begreper som «sexarbeid», «prostitusjon» eller «den rusrelaterte prostitusjonen».

Erfaringer, tanker og refleksjoner fra feltet

«Jeg begynte å tenke på det etter at du snakket med meg og lurte på hvorfor det ikke er et tema? Jeg tror at det ligger langt bak i hodene våre og spørsmålet er hvorfor det gjør det?»

Ifølge informantene er det mer sexsalg innad i rusmiljøene nå enn det var for et tiår siden. Det foregår et ustrakt bytte av sex mot rus der seksuelle ytelser brukes som betalingsmiddel for rusmidler. Det er et fenomen som observeres både blant kvinner og menn. Mange formidler at de har inntrykk av at det for mange av kvinnene, er få alternativer til det å bytte sex mot rusmidler. Om informantenes observasjoner stemmer, har det skjedd en forskyvning fra gateprostituasjonen til ulike former for transaksjonell sex innad i rusmiljøene. Det er knyttet tabu, stigma og taushet til sexsalgs-erfaringer.

Noen av informantene erfarer at menn, spesielt skeive menn, og eldre damer finansierer eller har finansiert rusmiddelbruken med sexsalg.

Det har i alle år vært underkommunisert at menn i rusmiljøet har sexsalgs-erfaringer. Det er ikke et tema i rusfeltet, og prostituasjonstiltakene har inntil det siste tiåret hovedsakelig vært et tilbud rettet mot kvinner. I likhet med andre grupper av sexselgere, betinges synligheten av at man tematiserer det.

Da Pro Sentret etablerte et tilbud til mannlige stoffbrukere med sexsalgs-erfaringer på slutten av 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet, bidro det til økt kontakt med personer i gruppen.⁵³

I Pro Sentrets kartlegging av menn som selger sex fra 2019, var det også informanter med tilhørighet til det gatenære rusmiljøet.⁵⁴

De av informantene som formidler at de tar opp erfaringer med transaksjonell sex overfor

mannlige brukere, jobber i rusbehandling. I følge informantene rettes imidlertid oppmerksomheten mot menn som kunder eller brukere av porno. Det oppleves som mindre intimt fordi man kan koble temaet opp til samfunnsmessige forhold som kjønnsroller og maskulinitet.

Som sagt så finner informantene det vanskelig å samtale med brukerne om erfaringer med salg og bytte av sex. Det kan være et tema som kommer opp i bruddstykker i samtaler med brukerne, som for eksempel i samtaler om vold kan det komme opp forhold som at «jeg var innelåst på hotellrom» eller «du kan jo tenke deg hva jeg måtte gjøre». Samtidig opplever veldig mange at de bites av eller avvises når de prøver å dykke dypere inn i hva utsagnene kan bety. Noen opplever at avvisningen er koblet til stigma mot sexsalg, at brukeren ikke vil tilkjennegi at hen selger sex. Selv når personalet bistår brukere som har vært utsatt for grov vold og voldtekt, opplever informantene at det er vanskelig å få til samtaler om konteksten volds-situasjonen skjedde i. En informant formidler at det ofte er implisitt og ikke uttalt at voldsutøver er kunde.

For noen av informantene inngår temaet i det konkrete sosiale arbeidet som utføres. Man snakker ikke om sexsalgs-erfaringer, men man jobber for å få brukerne ut av de mest belastende livssituasjoner og over i en mer normalisert hverdag. Det handler om bolig, møbler og hjelp til få et fotfeste i livet, og man er opptatt av hvordan tiltak kan tilrettelegges for å skjerme kvinner mot voldelige og seksuelt utnyttende menn i rusmiljøet.

Informantene formidler stor bekymring for kvinners situasjon og hvordan de blir behandlet av menn i rusmiljøet. De gatenære rusmiljøene beskrives som svært voldelige samtidig som populasjonen som befolker de åpne rusmiljøene er i dårlig forfatning. Det er mye somatisk og psykisk uhelse i miljøene. Informantene beskriver også en utvikling hvor den kvinnelige delen av ruspopulasjonen marginaliseres. Kvinner får i regi av å være i mindretall mindre oppmerksomhet enn mannlige brukere. Kvinnerettede tilbud har vært knyttet til den rusrelaterte prostituasjonen, og legges ned som en konsekvens av at man opplever at den gruppen er ikke-eksisterende.

Tilbakemelding fra norske tiltak

Tilbakemeldingen fra Pro Senterets samarbeidspartnere både i Norge og Norden viser at disse langt på vei deler våre erfaringer. Prostitusjonstiltakene jobber ikke med den rusrelaterte prostitusjonen, og har liten eller ingen kontakt med rusavhengige som selger sex. Salg og bytte av sex i rusmiljøer er ikke et tema i lokal politikk-utformingen hverken på rusfeltet eller prostitusjonsfeltet.

Ifølge Kirkens Bymisjonens tiltak Nadheim i Oslo,⁵⁵ har de ikke kontakt med personer fra rusmiljøene bortsett fra en liten gruppe brukere, som er i en så dårlig psykisk og somatisk forfatning at de ikke lenger er i stand til å selge sex. Sommeren 2020 ble Natthjemmet som var et tilbud til kvinner med rus- og prostitusjonserfaringer lagt ned. Årsaken til det var lavt antall brukere, og det har blitt sagt at rusfeltets brukere takket nei til overnatting der, fordi de ikke ville assosieres med prostitusjon. Andre sier at Natthjemmet hadde utspilt sin rolle. Årsaken til at yngre kvinner ikke ville bruke tilbudet var fordi stedet var dominert av brukere med rus- og psykiske lidelser. Det er, ifølge informanter, fortsatt behov for et tilbud ala Natthjemmet, men det bør ligge mer sentrumsnært.

Ifølge Marita Women og Maritakafeen,⁵⁶ som blant annet driver gatenært tilbud til personer i gateprostitusjonen, er ikke personer fra rusmiljøet blant deres brukere. De treffer heller ikke på personer fra rusmiljøet i gateprostitusjonen når de går oppsøkende. Det er utelukkende utenlandske kvinner og transpersoner som benytter seg av Maritakafeens nattåpne tilbud.

Albertine⁵⁷ som er Kirkens Bymisjonens tiltak i Stavanger for mennesker som selger eller har solgt sex, formidler at stoffbrukere i liten eller ingen grad benytter seg av deres tjenester. Noen få kvinner tar fortsatt kontakt for testing av seksuelt overførbare infeksjoner. Ifølge Albertine har kommunen startet opp helsestasjon for rusmiddelbrukere, Kontakt Stasjonen, og det kan ha bidratt til at brukere i rusfeltet ikke lenger benytter deres tjenester. Albertine vet imidlertid ikke i hvilken grad helsetilbudet ivaretar brukernes seksuelle helse.

Nadheim Trondheim⁵⁸ formidler at de ikke har kontakt med eller et spesielt tilbud til sexselgere fra rusmiljøet. Nadheim samarbeider med Subrosa Kvinner når det gjelder denne gruppen.

Ifølge Nadheim er salg og bytte av sex blant stoffbrukerne et tema i Kirkens Bymisjonens andre virksomheter, og det er et tema som diskuteres internt. Trondheim har ikke et synlig marked med gateprostitusjon, men ifølge Nadheim byttes det sex mot seng, sofa eller rusmidler internt i miljøet.

Subrosa har siden 2006 vært Trondheim kommunes helsetilbud til stoffbrukerne. Det finnes både et Subrosa Kvinner og Subrosa Menn. Sistnevnte er ikke et aktivt tilbud i dag. Subrosa Kvinner er et aktivitets- og helsetilbud som har åpent en ettermiddag i uken. Helsetilbudet tas hånd om av en jordmor som yter hjelp, eller bistår kvinnene i kontakt med andre helsetjenester. Subrosa formidler at de etter beste evne prøver å ivareta kvinnene i det helse- og sosialfaglige arbeidet som gjøres overfor brukerne. Trondheim har ikke hatt et synlig gateprostitusjonsmarked tilsvarende det man finner i Oslo, Bergen og Stavanger. Man antar at de som har jobbet i prostitusjon har reist til Oslo. Subrosa mener at salg og bytte av sex likevel er vanlig blant rusavhengige i Trondheim. Det er spesielt kvinner som bytter sex for alkohol og andre rusmidler. I Trondheim, som i de andre byer, er kvinnene i rusmiljøet i mindretall. Ifølge Subrosa er kvinnelige rusavhengige en veldig utsatt gruppe når det gjelder vold, overgrep og utnyttelse av menn i rusmiljøet. Det legges derfor stor vekt på at tiltakene skal bidra til å skjærme kvinnene.

Kirkens Bymisjon Fri i Bergen er et tiltak for ofre for menneskehandel og personer med prostitusjonserfaring.⁵⁹ Fri formidler at de har liten erfaring med personer i rusmiljøet som selger sex. Fri Proteam som driver oppsøkende virksomhet en kveld i uken, delte lokaler med Omsorgsbasen og hadde i den forbindelse kontakt med brukerne som benyttet seg av tilbudet der. Kvinnene i rusmiljøet hentet poser med utstyr som inneholdt kondomer, glid, servietter m.m. Omsorgsbasen ble lagt ned i 2019. Fri har i dag ikke kontakt med gruppen, og formidler at de ikke treffer på personer fra rusmiljøet når de går oppsøkende i gateprostitusjonen. Fri har inntrykk av at salg og bytte av sex for rusmidler først og fremst skjer innad i rusmiljøet.

Hallvardstuen i Bergen er Kirkens Bymisjonens aktivitets- og dagsenter for eldre stoffbrukere. De driver i tillegg oppsøkende virksomhet i gateprostitusjonen og i de gatenære rusmiljøene. Ifølge informanten treffer de

ikke på kvinner fra rusmiljøet i gateprostituasjonen. De vet at salg og bytte av sex skjer innad i de gatenære rusmiljøene selv om det er lite synlig. De kvinnelige brukerne av aktivitetssentret snakker om erfaringer fra den tiden de jobbet i gateprostituasjonen, men det er ikke et tema som adresseres spesifikt Hallvardstuens tilnærming til brukerne.

Utekontakten i Bergen formidler at alle kjenner til at personer i rusmiljøet selger og bytter sex, men ingen av MO-sentrene har salg og bytte av sex som tematikk i møte med brukerne. Seksuell helse er en del av helse-tilbudet, og de bistår brukeren i kontakt med andre helsetjenester ved behov.

Informanter fra Bergen peker på at det er en stadig nedbygging av tjenestetiltak rettet mot den rusrelaterte prostituasjonen. Det betyr også at spesifikke tilbud til kvinner i de gatenære rusmiljøene forsvinner.

Varmestuen, som var et tilbud for kvinner i gateprostituasjon, har blitt lagt ned. Varmestuen var et tilbudet til alle som jobbet i gateprostituasjonen, men tilbudene var spesielt rettet mot rusavhengige kvinners behov for sårstell og behandling av abscesser samt veiledning i sprøytesetting. Informanter i Bergen forteller at Varmestuen var et veldig viktig tilbud for kvinner i gateprostituasjonen.

Omsorgsbasen, som var et overnattingstilbud for kvinner med rus- og prostituasjonserfaringer, ble lagt ned i 2019. Det handlet ikke om lavt besøkstall og belegg, som var begrunnelsen for at Natthjemmet i Oslo ble stengt. Bergen kommune sa opp driftsavtalen med Kirkens Bymisjon, og begrunnet det med at det var det offentliges ansvar å ha et natt-herberge for kvinner i rusmiljøet. I påvente av å etablere et nytt akuttovernattingstilbud for kvinner i rusmiljøet ble det etablert et Natthjem på MO-Gyldenpris. Det er for begge kjønn, men er, ifølge informanten, ikke i drift fordi det ikke er midler til å holde tilbudet åpent.

Utekontakten i Bergen formidler at i den politiske tilnærmingen har prostituasjon i en årrekke vært koblet til menneskehandel. Det er svært liten oppmerksomhet rettet mot salg og bytte av sex blant mennesker som befolker de marginaliserte rusmiljøene. Det formidles også at selv om fenomenet ikke er så synlig som det

var for noen år siden, er alle som jobber med rusavhengige kjent med at det fortsatt selges og byttes sex for å finansiere rusmiddelbruken. Det er ytterst sjeldent at Utekontakten treffer på personer fra rusmiljøet i det gatenære oppsøkende arbeidet. Utekontakten erfarer at aktørene fra rusmiljøene opererer med faste kunder, og at noen annonserer online og jobber fra leiligheter.

Utekontakten i Bergen har de siste årene jobbet spesielt med yngre brukergrupper, hovedsakelig personer under 18 år. Det forekommer også salg og bytte av sex i disse gruppene, men ikke på gateplan. Ifølge Utekontakten benyttes nettjenester og sosiale medier for kontaktformidling mellom ungdommene og voksne menn. Unge benytter også digitale tjenester til salg av bilder av seg selv.

Norden

Reden i Danmark er sosiale tiltak for kvinner i prostituasjon og rusavhengighet i regi av KFUK – Kristelig forening for unge kvinner.⁶⁰ Representanter fra Reden i København, Odense og Århus, forteller at majoriteten av deres brukere er kvinner knyttet til rusmiljøene.⁶¹

I dag er gateprostituasjonen dominert av utenlandske kvinner som selger sex. Det gjelder spesielt i København, som sammenlignet med de andre byene har hatt et mer etablert marked for gateprostituasjon. Ifølge representantene fra Reden er deres inntrykk at bytte av sex mot rusmidler, har erstattet salg av sex blant de rusavhengige kvinnene tilhørende de åpne rusmiljøene. I København avtales bytte utenfor brukerrommene, men Redens representanter opplever at det er liten oppmerksomhet rettet mot fenomenet i rusfeltet. Alle Redene beskriver brukerne fra rusmiljøet som ekstremt sårbare, utsatt og i dårlig tilstand når det gjelder psykisk og fysisk helse. Det gjelder både unge og eldre brukere. Men de sier også at det kan være at Reden har blitt et tilbud til den tunge og kaotiske delen av rusmiljøet. Redens brukere er, i likhet med den øvrige populasjonen som befolker de åpne rusmiljøene i København, hovedsakelig crack-brukere. Reden i København forteller at rusmiljøet også består av rusmigranter fra Sverige og Norge. Det er flest svenske kvinner som oppholder seg i København, hvor det er lettere tilgang på substitusjonsmedisiner i gatemarkedet.

Disse gruppene beskrives som spesielt utsatte fordi de ikke har tilgang til hjelpetiltakene i rusfeltet.

Det oppleves som vanskelig å snakke om salg eller bytte av sex med kvinnene. Spesielt bytte av sex er vanskelig å ta opp. Reden knytter det til at det for kvinnene oppleves som mer uverdige, og at det er forbundet med tap av sosial posisjon og selvstendighet.

Pro Tukupiste i Finland innhentet informasjon fra Helsinki, Tampere og Turku, og vi hadde Zoom-møte med representant fra Pro Tukupiste i Helsinki.⁶²

Pro Tukupiste formidler at rusavhengige som selger sex er en gruppe som ikke benytter seg av deres tilbud, og beskriver gruppen som «hard to reach». Majoriteten av sexselgere jobber online og gateprostitusjonen har de siste årene blitt kraftig redusert.⁶³

Pro Tukupiste har registrert at noen av kvinnene fra rusmiljøet annonserer online, men de treffer på de fleste kvinnene fra rusmiljøet når de går oppsøkende i gateprostitusjonen. Alkohol utgjør en sentral del av rusmiddelbruk i tunge rusmiljøer, og kombineres med sentralstimulerende stoffer som amfetamin og syntetiske rusmidler. Kvinnene er ikke lett å komme i kontakt med, og er høflig avvisende når feltarbeidere fra Pro Tukupiste snakker med dem. Gateprostitusjonen er sentrert i Helsinki, og både Turku og Tampere melder at de ikke har etablert kontakt med personer i rusmiljøene som selger sex. Pro Tukupiste i Turku antar at noen av de som annonserer online tilhører rusmiljøer, men det er ikke en gruppe de jobber spesielt opp mot. I Tampere skjer kontaktformidlingen mellom selger og kjøper primært online, men noen jobber på barer og utesteder.

Man antar at yngre sexselgere i rusmiljøet benytter seg av digitale tjenester. Pro Tukupiste i Helsinki har derfor etablert samarbeid med rusfeltets skade-reduksjonstiltak som også jobber opp mot Dark Web og Wickr, som både er plattform for kjøp og salg av rusmidler, og salg og bytte av sex for rusmidler.⁶⁴

I Sverige har Mikamottagningen i Göteborg og Stockholm respondert per e-post, mens Evonhuset i Malmö valgte å samtale med oss på Zoom.

Mikamottagningen i Göteborg formidler at gateprostitusjonen utgjør en liten del av markedet, og de få

som er der er utenlandske kvinner.⁶⁵ De formidler at de opplever at salg og bytte av sex blant rusavhengige er lite tematisert, og at myndighetene hovedsakelig har vært opptatt av prostitusjon som et problem knyttet til menneskehandel. Blant brukerne av Mikamottagningen i Göteborg har en tredjedel problemer knyttet til rusavhengighet, mens en tredjedel er personer som har hatt rusproblemer. De mener at det er for liten kunnskap om prostitusjon i rusfeltets tjenestetiltak, og at det er behov for å styrke fagkompetansen blant ansatte. Ifølge Mikamottagningen i Göteborg skal regjeringens handlingsplan mot prostitusjon og menneskehandel gjennomgås. De håper på at det vil føre til mer bredde i politikktutformingene på prostitusjonsfeltet, og at flere grupper som blant annet prostitusjon i rusmiljøene, inkluderes i handlingsplanen.

Mikamottagningen i Stockholm formidler at alle som har et misbruksproblem og som er i kontakt med offentlig tjenesteapparat får spørsmål om de har erfaring med salg av sex.⁶⁶ Flere av brukerne av Mikamottagningen og Mika Helse med rusproblemer finansierer det med transaksjonell sex, hovedsakelig bytte av sex mot rusmidler eller alkohol. Mennesker med rusproblemer jobber både i gateprostitusjonen, online og på strippeklubber. Mika Helse samarbeider med rusfeltet, og jordmor er en dag i uken på sprøyteutdelingstiltaket. I tillegg får alle som deltar i AA og NA informasjon om Mikamottagningen. Brukere av Mikamottagningen kan også ta tester for Hiv og andre seksuelt overførbare infeksjoner samt Hepatitt C på Drop-in, som er åpent for alle i ukedagene. Ifølge Mikamottagningen i Stockholm er rusavhengige som selger og bytter sex en gruppe som det er viktig å jobbe opp mot.

Evonhuset i Malmö forteller at de ikke har kontakt med rusavhengige som selger eller bytter sex.⁶⁷ Det skyldes både at de ikke treffer på personer fra rusmiljøet når de går oppsøkende i gateprostitusjonen, og at Evonhuset har lagt om tilbudet. Blant annet har de lagt ned drop-in tilbudet, og kontakt med brukere skjer via konsultasjoner og timeavtaler. Evonhuset har i tillegg til tilbud til sexselgere også etablert tilbud til mennesker som kjøper seksuelle tjenester samt et psykososialt tilbud til unge som selger og bytter sex som en form for selvskading. For Evonhuset er det derfor et spørsmål om ressurser, og at brukerne fra rusmiljøene blir ivaretatt i rusfeltets tjenestetiltak. Informanten er imidlertid usikker på om det skjer.

Salg og bytte av sex – det vanskelige temaet

«Vi snakker ofte om det rundt lunsjbordet.»

Samtaler med ansatte i rusfeltets tjenestetiltak viser at det hersker stor bekymring over manglende oppmerksomhet på, og tausheten som er knyttet til salg og bytte av sex. Informantene formidler at det er et tema de burde være mer bevisst på. Salg og bytte av sex i rusmiljøene er ikke forankret i tjenestetiltakenes virksomhetsplaner, og salg og bytte av sex har en marginal status i arbeidet som rettes mot brukerne i rusfeltet.

Informantene som jobber på lavterskel botiltak, forteller at de observerer at kvinner har staset seg opp før de går ut, og de antar at kvinnene da skal møte kunder. Flere av informantene formidler at de tror at kvinnelige beboere som selger sex, har faste kunder, og derfor ikke er å se i gateprostitusjonen.

Informanter formidler at brukere som er skeive menn er mer åpne om at de selger sex, og at det også blant menn er vanlig med faste kunder. En av deltakerne på Stormøtet som jobber i et gatenært tjenestetiltak, sier hun opplever at noen menn er veldig åpne på at de selger sex selv om de blir møtt med stigma fra andre mannlige brukere. En annen deltaker forteller at de mannlige brukerne forteller til han at de selger sex, men han opplever ikke at kvinnene er like åpne om det.

Ifølge informantene både i behandling og i de gatenære tiltakene, er bøygen å snakke om sexsalgserfaringer med brukerne. Informantene formidler at det er vanskeligere å snakke om bytte av sex fordi det handler om private relasjoner. Man får følelsen av å intervensere i brukernes privatliv. Et annet moment som har blitt formidlet, er at informanter er usikre på hvordan de skal håndtere eventuell kunnskap om salg og bytte av sex; hva gjør man med informasjonen?

Andre informanter formidler at de er redd for avvisning, og flere forteller at de har opplevd å bli avvist om de

har prøvd å snakke med bruker eller beboer om erfaringer med salg av sex. Avvisning kan være vanskelig å håndtere, og forsterker følelsen av at man «grafser» i andres liv. Alle opplever at det er liten åpenhet om erfaringer med sexsalg, og at det er knyttet stigma til salg av sex blant stoffbrukerne. Informantene forteller at de opplever at det er viktig for yngre kvinnelige brukere å understreke at de ikke selger sex.

Ifølge informantene har det skjedd en endring blant brukerne når det gjelder å tematisere sexsalgserfaringer. Går man et tiår tilbake i tid var det mer åpenhet rundt prostitusjon. Beboere fortalte de skulle eller hadde vært på jobb, og de kunne fortelle om erfaringer med sexsalg på godt og vondt. Det var åpenlyst samarbeid mellom beboerne om hvilke gater det var best å stå i, og hvilke tider det var flest kunder. På Feltpleien var salg av sex et tema som det ble snakket om mens man behandlet sår og abscesser. I dag opplever informantene at brukerne er tause om sexsalgserfaringer.

Salg og bytte av sex har vært regnet som en viktig sårbarhetsfaktor knyttet til rusavhengighet. Informanter formidler at de opplever det som vanskelig at transaksjonell sex hverken er tematisert på systemnivå eller tjenestenivå. Som informanter peker på, skaper det en situasjon hvor det er personavhengig om det inngår i rusbehandlingen eller i det praktiske sosiale arbeidet rettet mot brukerne. Ifølge informantene forsterker det følelsen av privat nysgjerrighet, som kunne ha vært unngått om spørsmål relatert til salg og bytte av sex var en integrert del av inntakprosedyrer og kartlegginger.

Rus og helse

«På feltpleien snakker vi om prevensjon, men jeg snakker ikke med brukerne om hvordan de har det, og hvordan de opplever miljøet, eller om de har spørsmål relatert til seksuell helse.»

Rusfeltets tjenestetiltak jobber med omsorg, støtte, motivasjon, oppfølging og hjelp til videreformidling til andre kommunale tjenester og spesialisthelsetjenesten.

Helsetjenester er et integrert tilbud i tiltakene, enten i form av egen feltpleie som i Oslo, eller at man har personer i staben med helsefaglig utdanning.

I dette prosjektet har vi intervjuet ansatte i ulike deler av rusfeltets tjenestetiltak, og det danner ikke grunnlag for å si noe generelt om hvordan brukernes seksuelle helse ivaretas. Men blant de tjenestetiltakene vi hadde kontakt med var det stor forskjell på tilrettelegging av tilbudet. Noen hadde jordmor i staben som tar enkle tester, og følger opp brukernes kontakt med andre helsetilbud ved behov. To av tiltakene i rusfeltet i Oslo hadde nylig startet opp kvinnegruppe der seksuell helse skal være et tema. I begge tilfellene var kvinnegruppa ikke kommet ordentlig i gang på grunn av Covid-19-pandemien.

Informanter som jobbet på feltpleien forteller at de snakker med brukere om prevensjon, men tar ikke tester for seksuelt overførbare infeksjoner, eller tar opp øvrige temaer knyttet til seksuell helse. En av informantene peker på at noen av de kvinnelige brukerne av rusfeltets tjenestetiltak er i en alder der klimakterielle problemer og plager gjør seg gjeldende, og at det burde være et tema for feltpleien. Det å løfte fram seksuell helse i samhandlingen med brukere vil også kunne gjøre det lettere for brukerne å fortelle om problemer de måtte ha. Terskelen for å ta en gynekologisk undersøkelse ved underlivsplager kan være veldig høy for mange av de kvinnelige brukerne. Det samme gjelder testing av seksuelt overførbare infeksjoner.

Det som kanskje var mest overraskende var at tjenestetiltak rettet mot pasienter i Lar, Legemiddelassistert behandling, ikke tematiserer seksuell helse overfor Lar-pasienter. Som informantene pekte på, kan medikamenter som Metadon og Subutex gi hormonelle endringer. Blant bivirkningene er svekket seksuallyst, og menn kan oppleve svekket seksuallevne og feminisering. Bivirkninger knyttet til opioidsustitusjonsmedisiner overlapper i tillegg med vanlige klimakterielle problemer for kvinner.

Informantene ved behandlingsinstitusjonene forteller at de har satt seksuell helse og seksuell adferd på dagsorden, blant annet ved å ansette sexologer og tematisere seksuell helse og seksuell adferd. På et av stedene hadde de da intervjuet fant sted, nettopp

opprettet en samtalegruppe der seksuell helse, seksuell adferd og seksuell identitet var temaer. For mange som er i behandling er seksuelle erfaringer forbundet med rusopplevelser. Det er derfor et viktig tema i rusbehandlingen. Men samtidig pekte informantene på at de manglet redskap for å håndtere temaer relatert til klientenes erfaringer med salg og bytte av sex.

Rusrelatert sexsalg – nye arenaer og nye former?

«Salgs erfaringer er mindre tause enn bytteerfaringer»

For et tiår siden ville en rapport som tematiserer prostitusjon, redegjøre for at sexmarkedet består av et utendørsmarked, og et innendørsmarked, som rommer massasjeinstitutt, studioer, bordeller og leiligheter med arbeidsfellesskap. Man ville beskrive gateprostitusjonen som en arena dominert av marginaliserte kvinner med omfattende rusproblemer, og at på innendørsmarkedet jobbet de mer ressurssterke kvinnene.⁶⁸

Sånn er det ikke lenger. I dag snakker vi om nettbasert sexarbeid og online oppsøkende virksomhet. Og mens lokaliteter som bordeller og studioer tilhørte tiden før sexkjøpsloven trådte i kraft, er arbeidsplattformer som massasjeinstitutt og leiligheter supplert med hotellrom og hjemmebesøk til kunden. Det er omfattende mobilitet i markedet, både grensekryssende og innenlands. Kontaktformidling mellom selger og kunde skjer via annonsesteder, ulike webportaler, sosiale medier, chat-grupper, datingapper, kundenettverk og grupper av faste kunder.

Det er fortsatt slik at gateprostitusjonen befolker de mest marginaliserte menneskene som selger sex, men i dag er de migranter. De som jobber oppsøkende forteller at de ikke treffer på rusavhengige i gateprostitusjonen.

Det har vært en gradvis nedgang av populasjonen i den rusrelaterte prostitusjonen i første tiår av 2000-tallet. Pro Sentrets rapport *En kartlegging av norske kvinner*

i prostitusjon, viser at i 2001 utgjorde utenlandske kvinner 18 prosent av totalt registrerte 317 personer.⁶⁹ I de følgende årene steg antallet utenlandske kvinner mens antall norske kvinner på «Strøket» ble redusert.

Fra midten av 2000-tallet har gruppen med norske kvinner utgjort mindretallet; rundt 20 prosent. I Pro Sentrets kartlegging, som omfatter 77 respondenter, oppgir 52 at de jobbet i gateprostitusjonen. Av disse var 28 personer aktive i gateprostitusjon, mens 24 hadde sluttet å selge sex. Blant personene som oppga at de var aktive i gateprostitusjonen oppgir 75 prosent, altså 21 kvinner, at de hadde daglig forbruk av rusmidler. Blant de som hadde sluttet å selge sex, var det 38 prosent som oppga at de hadde daglig rusmiddelbruk.

Som nevnt, det at rusavhengige ikke er synlig i gateprostitusjonen idag, betyr ikke at rusavhengige ikke selger sex for å finansiere kjøp av rusmidler. Prostitusjonsmarkedet er dynamisk og i kontinuerlig endring både når det gjelder organisering av og forskyvninger, og overlapping mellom ulike arenaer for sexsalg. Det at en gruppe forsvinner fra en arena betyr derfor ikke at fenomenet opphører og forsvinner. Det kan, som Tveit og Skilbrei skriver, bety at den rusrelaterte prostitusjonen har flyttet seg over på arenaer som gjør dem mindre synlig for hjelpeapparatet.⁷⁰

Flere av informantene mener at kvinner fra rusmiljøet fortsatt er å finne i gateprostitusjonen selv om man ikke møter dem i det oppsøkende arbeidet. Samtidig mener mange at kvinnelige brukere opererer med faste kunder, og i større grad bruker digitale medier for å komme i kontakt med kunder. Og sist, men ikke minst at salg og bytte av sex hovedsakelig skjer innad i rusmiljøene.

Et område som kan synes lite utforsket er i hvilken grad denne gruppen benytter seg av digitale tjenester. Noen peker på at kvinnene i rusmiljøet har begrenset tilgang og kunnskap om bruk av digitale løsninger. Men som en av informantene sier, så vil det være knyttet til både individuelle og aldersmessige forhold. Noen vil ha store problemer med å følge opp online sexsalg fordi telefon er noe man hele tiden mister eller blir frastjålet. Andre og spesielt yngre brukere benytter seg av smarttelefonens mange muligheter for kundekontakt, eller andre måter å tjene penger

på. En informant fortalte at hun i samtale med en ung kvinne hadde blitt fortalt at hun [kvinnen] solgte nakenbilder av seg selv via Snapchat.

Som nevnt var Pro Tukipiste inne på at formidling av salg og bytte av sex skjer i mange av Dark Webs forumer. Det kan synes som om at digitale arenaer er lite utforsket når det gjelder rusfeltets oppsøkende virksomhet i rusmiljøer.

Men det er en ganske samstemt oppfatning blant informantene at bytte av sex for rusmidler er mer utbredt blant aktørene i dagens rusmiljø, enn salg av sex. Informanter formidler det som et uttrykk for at brukerne som før ville ha solgt sex, nå er avhengig av å betale stoffselgerne med seksuelle tjenester. Informantene forstår det som noe kvinnene er presset til i mangel på alternative finansieringsmuligheter.

Mange av informantene knytter det til økning av andre grupper i gateprostitusjonen. Men flere har pekt på at aktørene i det gatenære rusmiljøet har blitt mer marginalisert med redusert helsetilstand både når det gjelder fysisk og psykisk helse, og at markedet for salg av sex derfor begrenser seg for denne gruppen.

På Reden i København knyttes det til at røyking av crack [fribaseform av kokain] har overtatt for heroin, og at det er et vanskelig rusmiddel å kombinere med å jobbe med salg av sex. Crack-brukerne har ikke tilsvarende substitusjonsbehandling som opiatbrukerne. Ifølge Reden er det mange personer i rusmiljøet som faller utenfor substitusjonsbehandlingen fordi de ikke klarer å forholde seg til regimet av regler og prosedyrer for utlevering av medikamentene.

Det gatenære rusmiljøet i Oslo er preget av utstrakt blandingsmisbruk, men også her har det skjedd endringer. For mens de gatenære rusmiljøene før var dominert av opiat- og pillebruk domineres bruken i dag stadig mer av sentral stimulerende rusmidler som kokain, metamfetamin og GHB, som brukes i kombinasjon med piller.

Alle informantene ytrer bekymringer for situasjonen mange befinner seg i. Bytte av sex mot rus fører til økt avhengighet til andre i rusmiljøet. Det er en privatisering av den kommersielle relasjonen, og reduserer den

enkeltes autonomi og kontroll over egen livssituasjon. Det pekes på at den private karakteren som preger bytterelasjoner hever terskelen for å samtale om grenseoverskridende erfaringer, som for eksempel seksualisert vold.

Alt forandret seg

«Vi følte oss utdanket. Da kom alle de utenlandske kvinnene som danket oss ut både på Strøket og på Pro Sentret»

Deltakerne i ressursgruppa (heretter Ressursgruppa) og brukerinformanten fra Bergen formidler en opplevelse om at de ble forlatt og overlatt til seg selv.

Brukerinformant i Bergen beskriver det på denne måten:

«Alt forandret seg. Strøket ble etter hvert overtatt av utenlandske kvinner med halliker som truet rusdamene. Etter loven forsvant Varmestua, politiet kom, og vi tapte pengene.»

Informanten er ikke alene om å ha dette bildet. Deltakerne i Ressursgruppa formidler også at de følte seg presset ut fra både Strøket og Pro Sentret. En av dem sier: «Det er ikke så rart, det handlet jo om både tap av status og inntektsgrunnlaget.»

I masteravhandlingen til Guro Buseth som omhandler situasjonen til kvinner i rusmiljøet i Oslo, formidler informantene at de følte seg glemt og tilsidesatt av både politikerne og prostitusjonstiltakene.⁷¹ Buseths informanter forteller at de ikke følte seg hjemme på Pro Sentret, fordi det var så mange utenlandske kvinner der.

Som en av informantene i dette prosjektet sier, så opplevde kvinnene i den rusrelaterte prostitusjon ikke bare tap av penger, men også tap av status. Tilbudet i prostitusjonstiltakene var dreid rundt rusproblematikk. Det er ikke vanskelig å forstå at nye grupper med andre problemstillinger og behov opplevdes som truende for den sosiale posisjonen kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen hadde i prostitusjonstiltakene.

Det ble ikke bedre av at de også ble utsatt for stigma av personene i de nye prostitusjonsmiljøene. De uten-

landske kvinnene hadde i likhet med andre i prostitusjonsmiljøene stigmatiserende og diskriminerende holdninger overfor kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen.

I Oslo ble Strøket etnisk inndelt, og ifølge en informant ble de norske kvinnene presset inn i de minst attraktive områdene. I Buseths masteravhandling omtales dette området som «Norskegata».

Det er ikke noe nytt at det er stor mobilitet i markedet. Prostitusjonsmarkedet har alltid vært mobilt. Ifølge Janni Wintherbauer var det stor utveksling mellom de nordiske landene, både fordi kvinnene selv ønsket forandringer, og at man kunne tjene veldig godt som «nyhet» i København eller Stockholms gater.⁷² 1990-tallets globalisering og fri flyt av varer og tjenester har ekspandert markedet for arbeidsmigrasjon fra globale sør til globale nord. Norges deltakelse i Schengen-samarbeidet åpnet grensene for sexselgere fra andre land i Europa.

Pro Sentrets årsrapporter fra første tiår av 2000-tallet er fortellinger om både marked og tjenestetiltak i endring. De første utenlandske kvinnene i gateprostitusjonen ble registrert i 1997, men det er først i overgangen til et nytt årtusen at den migrasjonsrelaterte prostitusjonen skyter fart.⁷³

Gateprostitusjonen var inntil da dominert av den rusrelaterte prostitusjonen. I evalueringen av sexkjøpsloven beskriver forskerne i Vista Analyse 80- og 90-tallets interne justis i gateprostitusjonen som semi-kartell.⁷⁴ Kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen dominerte og kontrollerte markedet gjennom konkurransesamarbeid når det gjaldt pris, alder og bruk av beskyttelse. Ifølge forskerne preges markedet av sterk tilbudsmakt.⁷⁵

Det er heller ikke noe nytt at en arena for prostitusjon endrer karakter. Prostitusjonsmarkedet er et ekstremt dynamisk og bevegelig marked. Da Høigård og Finstad gjennomførte sin studie på 1980-tallet var gateprostitusjonen den vanligste formen for prostitusjon i Oslo.⁷⁶ Ifølge forskerne hadde sexklubber og massasjeinstitutter, som hadde sin storhetstid i tiåret før, aldri kommet seg igjen etter at politiet raidet og stengte dem på midten av 1970-tallet. På 1980-tallet var innendørsmarkedet begrenset til hotell- og restaurant-

prostitusjon og et gryende annonsemarked. Det var mulig å annonsere både i dagsaviser og i særskilte annonsemagasiner.

Da May-Len Skilbrei gjør sin studie på massasjeinstitutt på midten av 1990-tallet var gateprostitusjonen på hell, og innendørsmarkedet i vekst.⁷⁷ Man tenker ofte at det på 1990-tallet ble skapt et skarpt skille mellom rusfrie sexselger på innendørsmarkedet og de rusavhengige kvinnene i gateprostitusjonen. Men Skilbrei skriver at i hierarkiet av massasjeinstitutter som eksisterte på 1990-tallet jobbet også rusavhengige kvinner, ofte på de minst velrennomerte stedene.⁷⁸

Prostitusjonsmarkedet påvirkes ikke bare av interne forhold i markedet. Som sitatet innledningsvis sier, med loven [sekkjøpsloven] forsvant Varmestua, politiet kom og kvinnene tapte pengene. Informanten forteller om situasjonen i Bergen, men det samme skjedde i Oslo.

For parallelt med økt konkurranse fra andre grupper som inntok Strøket, førte både endringer i den politiske tilnærmingen til prostitusjon med forbud mot sexkjøp, og gentrifisering av sentrumsområdene, til økt politikontroll av både sexselgere og stoffbrukere. Det rammet kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen hardt fordi de risikerte å få beslaglagt dop og bli bøtelagt for bruk og besittelse av rusmidler.

Tap av sosialt felleskap

«Alle vi jenter solgte sex når vi trengte penger til dop, og det var viktig å understreke at vi var selvstendig og økonomisk uavhengige, og i alle fall ikke pulverhore.»

Et semi-kartell er en form for kartell der det konkurreres langs en dimensjon og samarbeides gjennom en annen.⁷⁹ Kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen konkurrerte om kunder, men samarbeidet om pris, bruk av beskyttelse og hvilke gater som var tilgjengelig for hvem. Kartell kan også forstås som et fagforbund og en form for selvorganisert arbeidsfellesskap blant kvinnene som solgte sex. En annen måte å se det

på er at det var en del av rusmiljøet der kvinnene dominerte, og hvor de kunne opptre på egne premisser.

Som en av informantene forteller, så var hennes inntrykk at det blant kvinnene var knyttet både fellesskap og ritualer rundt gateprostitusjonen som handlet om noe mer enn arbeidsfellesskap.

«Kvinnene informerte hverandre om hvilke områder av Strøket det var best å stå, når på døgnet det var flest kunder, og hvilke kunder og biler man burde unngå. De avtalte og dro sammen på jobb. Alt dette bidro til at man snakket om og skapte et fellesskap rundt salg av sex.»

Informantens inntrykk bekreftes av både Ressursgruppa og brukerinformanten i Bergen: Synlighet i form av at alle jobbet på Strøket, og at de opplevde at det ikke var noe å skamme seg over. De opplevde seg som selvstendig og økonomisk uavhengig av menn. Tilhørighet til prostitusjonstiltakene var viktig. Det var både en arena der de kunne slappe av, og et møtested der de kunne snakke med hverandre og ansatte om prostitusjonserfaringene. I rusfeltets tjenestetiltak var både stoffbruk og sexsalg noe som tilhørte gaten og det kriminelle livet utenfor institusjonen.⁸⁰

Brukerinformanten fra Bergen forteller at Varmestua var et viktig sted for henne og de andre kvinnene:

«Varmestua var helt fantastisk. Jeg hadde min egen leilighet så jeg hadde ikke så mye kontakt med rusfeltet, men jeg brukte Varmestua. Der kunne vi jentene gå inn å hvile oss, få litt mat, varmt å drikke, sove litt om vi trengte det, og snakke om prostitusjon og prostitusjonserfaringer. Ingen ville snakke om det med ansatte i de andre tjenestetiltakene, men på Varmestua kunne vi snakke åpent om det og på våre premisser. Miljøet beskyttet også, vi var rundt 20 til 25 kvinner på Strøket [i Bergen] og vi passet på hverandre.»

Deltakerne i Ressursgruppa forteller at prostitusjonserfaringer ikke var noe man snakket med alle om. En av dem sier:

«Jeg brukte å snakke med de andre kvinnene i miljøet om det, ellers på Pro Sentret og Nadheim, men ikke med ansatte i rustiltakene.»

Informantene til Sara Sangesland Warpe formidler det samme; prostitusjonstiltakene var deres sosiale arenaer og fristeder hvor de kunne føle seg trygge, og slippe å føle på stigma, som de følte på i møte med andre deler av hjelpeapparatet.⁸¹

Å tape sosial posisjon i prostitusjonstiltakene, formidles som følt tap av kvinners egne arena. Brukerinformanten fra Bergen sier; «nå er liksom miljøet overlatt til seg selv».

Kvinnene i rusmiljøet har fått liten oppmerksomhet når det gjelder hvordan de organiserer seg, skaper fellesskap og posisjonerer seg i rusmiljøene og rusøkonomien. Det at den rusrelaterte prostitusjonen utgjorde et miljø for og fellesskap mellom kvinner i rusmiljøet, har fått liten oppmerksomhet selv om forskningen peker på det samme. Høigård og Finstad beskriver for eksempel gateprostitusjonen som et område hvor kvinnene i rusmiljøet har venner og finner tilhørighet.⁸² Skilbrei skriver at informantene, både de som jobbet i gateprostitusjonen og på inndørsmarkedet, formidlet tilhørighet til og fellesskap med avvikermiljøer de hadde rundt seg.⁸³

I Øystein Bruun Ericson studie av rusavhengige kvinner formidler informanter at følelsen av utenforskap i konvensjonelle miljøer, var blant årsakene til at de oppsøkte rusmiljøer hvor de følte fellesskap.⁸⁴

I sin studie beskriver Jeanett Bjønnes kvinnene som ekstremt individualistisk. Kvinnene er brukere av «Stedet», som er et lavterskel hjelpetiltak for kvinnelige stoffbrukere i en by i Danmark.⁸⁵ Bjønnes mener at det handler om kvinnes selvrepresentasjon på Stedet. Ved å plassere andre i et mindre gunstigere lys presenterer man seg selv som person. Bjønnes skriver at det har skapt en kultur hvor det er vanskelig å opprettholde varige allianser mellom kvinnene. Lander skriver på sin side at i intervju med informantene ble vennskap og solidaritet mellom kvinnene sjeldent verbalisert. Tilhørighet til miljøet ble beskrevet som en dyd av nødvendighet som stoffmisbruker. Men når hun gikk igjennom materialet i ettertid, ble det klart for henne at det hun oppfattet som forretningsmessige relasjoner, beskrevet tilhørighet knyttet til vennskap og søstersolidaritet.⁸⁶

Å føle tilhørighet til avvikermiljøer, gjøre gatekarriere eller inneha gatekapital, krever sosial kompetanse. Forskere i en amerikansk studie av unge hjemløse menn skriver; Kompetansen som er opparbeidet gjennom forhold i oppveksten, som utenforskap, oppveks i dysfunksjonelle hjem eller institusjonsbarn, livnærer seg på det gataøkonomien byr på, som salg av sex og rusmidler.⁸⁷ Den kvinnelige populasjonen av rusmiljøet har i liten grad blitt tilskrevet denne formen for sosial kompetanse. Kvinnene beskrives ofte i relasjon til menn i rusmiljøene, det formidles at de har en tilbaketrukket rolle. Årsaken til at menn får mye oppmerksomhet forklares med at menn styrer rusøkonomien med salg og kjøp av rusmidler. Kvinnene sitter hjemme og venter, mens menn er ute og ordner dop.

Kunnskapsproduksjonen om kvinner i rusmiljøene har vært offerorientert og handlet om underordning, vold og misbruk, skriver Heidi Grundetjern og Sveinung Sandberg i studien om kvinnelige stoffselgere.⁸⁸ Ifølge forskerne er kvinners rolle i rusøkonomien underkjent, fordi det i rusmiljøet hersker en forståelse om at kvinner ikke har de egenskapene som skal til for å håndtere salg av rusmidler. Det hevdes at kvinnene ikke er til å stole på, at de faller lettere for fristelsen for å tyste på andre, og at de mangler den fysiske styrken som må til for å sette seg i respekt i narkotikahandelen. Forskerne viser at de kvinnelige dopselgerne håndterer rusmiljøets stereotyper, samtidig som de uttrykker egne normer og verdier. Kvinner står ikke tilbake for å utøve vold, men anser heller ikke vold og trusler som en god forretningsstrategi om man vil ha lojale kunder.

Lander peker på i sin studie av kvinnelige stoffbrukere, at kvinners roller i rusmiljøer ikke er så passiv og underordnet menn som kunnskapsproduksjonen gir inntrykk av.⁸⁹ I hennes studie hadde kvinnene en sentral funksjon både når det gjaldt dopsalg, og når det gjaldt det økonomiske ansvaret i parforholdet. Kvinnene forsørget seg selv og partner med salg av sex. Hennes informanter kombinerte salg av stoff med både salg og bytte av sex når behovet var der.

At kvinner i rusmiljøet framstår som mer passive fordi de ikke begår brekk i leiligheter, stjeler biler eller begår gatekriminalitet, blir av Landers informanter beskrevet

som at dette var handlinger som ga for lite utbytte, sammenlignet med risikoen for å bli tatt. Innbruddene ble ofte begått i strøk med lav sosioøkonomiske status, og i tillegg til at tyvgodset ofte var lite gangbar mynt, formidlet Landers informanter moralske betraktninger over at uskyldige mennesker ble rammet. Å ikke selge dop var også rasjonelt begrunnet med at risikoen for mange år bak murene var for stor. Lander skriver at kvinner blir sjelden spurt om årsaken til at de ikke oppfører seg som menn i rusmiljøet. Deltakerne i Ressursgruppa formidler noe av det samme. Å selge sex skapte økonomisk uavhengighet, man skadet ingen andre, og blant menn i rusmiljøet var det å ha en dame som håndterte det økonomiske, sett på som status.

Pro Tukipiste pekte på at aktørene i den rusrelaterte prostitusjonen ikke har en egen organisasjon i ryggen og framstår som mindre selvorganisert enn andre grupper av sexselgere. Der er muligens både rett og galt. Kanskje kan det være som Lander peker på at man ikke har spurt kvinnene? Å være i randsonen av samfunnet krever evne til egenorganisering, etablering av nettverk, og høy grad av gatekapital; det vil si den kunnskap, kompetanse, ferdigheter, egenskaper og objekter som tilkjenngis verdi i gatekulturen.⁹⁰ Gatekapital er en egenskap som tilegnes menn i rusmiljøet, men som Warpe skriver besitter hennes informanter en inngående kjennskap til gatekulturen, rusøkonomien og sexsalg.⁹¹

Det er ingen tvil om at alle som jobber i gateprostitusjonen, uavhengig av etnisitet og nasjonal tilhørighet, innehar høy grad av ulike former for gatekapital. I dag ville en studie av den rusrelaterte prostitusjonen kanskje ha identifisert at kvinnene besitter en form for gatekapital som er en blanding av hustler- og kriminell kultur – altså prostitusjonskultur og rusmiljøets kriminelle kultur?⁹²

Bytterelasjoner

«Jeg solgte sex på Strøket og kjøpte dop i rusmiljøet.»

At sex byttes med dop, er ikke noe nytt. Rusmiljøet, som mange andre miljøer som opererer i randsonen av det konvensjonelle samfunnet, er basert på bytteøkonomi og bytterelasjoner, skriver Nicolay B. Johansen i studien *Tillit og svik i rusmiljøet*.⁹³

Det er tilgangen til rusmidler som er det samlende punkt for populasjonen i miljøet. Ifølge Johansen kan relasjonene være basert på vennskap, men ofte er samhandlingene preget av bekjentskap mer enn vennskap. Rusmidler byttes med penger, tyvgods og sex, og de sosiale relasjonene kan være basert på bytte mellom rusmidler og tjenester, sex og trygghet, eller sex og rusmidler.

I de nevnte studiene til Bjønnes og Lander beskriver begge forskerne hvordan både vennskap og kjæresteforholdene blant informantene også er basert på pragmatiske strategier for å overleve i rusmiljøet. Informantene til Bruun Ericsons beskriver kjæresteforhold som en beskyttelse mot andre menn i rusmiljøet.⁹⁴

Kjæresteforhold beskytter både mot vold og krav om å være seksuelt tilgjengelig for alle andre menn i miljøet. På steder der det ikke har vært et etablert marked for gateprostitusjon, har bytte av sex mot rus vært vanlig. Som Subrosa formidler, kvinnene betaler med seksuelle ytelser for stoff eller alkohol.

I Novas studie av unge som selger sex beskriver flere av informantene med rusproblemer at forholdet til eldre kjæresten var basert på bytterelasjoner.⁹⁵ Ofte var tilgangen til dop det som var utløsende for at jentene sjekket opp typene. Brukerinformanten fra Bergen mener at det er hovedsakelig unge kvinner som kan bruke sex som kapital i rusmiljøet. Det samme markedet er ikke like tilgjengelig for kvinnene når de blir eldre.

Men informanter beskriver også bytterelasjonene som et uttrykk for en marginalisering. Ifølge Reden er de kvinnelige rusavhengige tvunget til å bytte sex mot rusmidler. Reden forteller også at i København står kvinnene utenfor Brukerrommene der de tilbyr menn sex for rusmidler. Reden kobler dette til både gentrifisering av Vesterbro, som var området rusmiljøet og gateprostitusjonen tradisjonelt oppholdt seg, og

endring av rusmiddelbruk fra bruk av opiatere til røyking av crack.⁹⁶ Ifølge Reden har crack-røyking gjort det vanskelig for kvinnene å livnære seg på sexsalg. Crack gir en intens, men kort ruskick og må inntas hele tiden. Å bruke crack er derfor vanskelig å kombinere med salg av sex sammenlignet med opiatbruk, som gir større mulighet for å planlegge tiden med hensyn til rusinntak og arbeidstid.

Reden mener at både situasjonen som crack-brukere, og det at kvinnene har gjort seg så avhengige av menn i miljøet for å få tilgang til stoff, har ført til at kvinnene er mer utslått i dag enn det som var gjeldende den tiden opiatbruken dominerte rusmiljøene.

Det er flere av informantene som forteller om endrede rustrender i de åpne og gatenære rusmiljøene, og de opplever at alkohol, amfetamin, GHB og andre syntetiske rusmidler har tatt over for opiatbruken. Informanter forteller at de jobber mindre med injiserings-skader som abscesser og overdoseproblematikk. De har Nalaxon, men bruker den ikke og overdosene har vært relatert til GHB.

Folkehelseinstituttets kartlegginger av rusmiddelbruk på gateplan i 2017 beskriver også en nedgang i bruk av opiatere og økt bruk av metamfetamin.⁹⁷

Nye rustrender har ifølge deltakerne i Ressursgruppa endret relasjonene i rusmiljøet, som har blitt mer seksualisert som en følge av at bruken av «typisk sexdrive dop» har økt.

Noen av informantene mener at relasjonen kvinner har til noen av stoffselgerne i miljøene bærer preg av hallikvirksomhet. Reden i Danmark formidler at de har observert forhold der stoffselgerne har kontroll over kvinnene som overskrider bytterelasjoner. Informanter fra rusfeltet i Oslo sier at de har inntrykk av at noen av selgerne kontrollerer flere kvinner, og at det er selgere som ikke tilhører det samme rusmiljøet som kvinnene gjør. En av våre informanter sier hun opplever at det er en annen relasjon mellom dopselgerne og kvinnene, men legger til at hun er usikker på om det er slik eller om observasjonene er basert på hennes egne fordommer.

Reden i Odense mener at stoffselgere «leier ut» kvinner til personer som kjøper stoff hos dem. Det er forhold som denne kartleggingen ikke kan verifisere, men illustrerer at det er behov for mer kunnskap om hvordan forskyvningen fra den rusrelaterte gateprostitusjon til salg og bytte innad i rusmiljøet har tatt form. I Ressursgruppa fortalte en av deltakerne at hun i møte med kvinner i rusmiljøet hadde luftet temaet om bytte av sex for dop. To av kvinnene hun hadde snakket med fortalte at det var vanlig å få spørsmål om man ville betale med sex eller penger når man kjøpte dop. Den ene av kvinnene formidlet at hun ble rasende over at det ble tatt for gitt at hun var seksuelt tilgjengelig for dop, samtidig som hun fortalte at hun selv benyttet sex som betalingsmiddel.

Den andre kvinnen fortalte at hun benyttet seg av mellomledd ved kjøp av rusmidler fordi hun ikke ville eksponere seg selv for det åpne rusmiljøet. Hennes erfaringer var at også mellomleddet krevde seksuelle tjenester som gjenytelser for å skaffe rusmidler. Ifølge kvinnen var det lite å gjøre med det; «må man, så må man».

Om det er et uttrykk for stigma mot kvinner i rusmiljøet og forventning om at de skal være seksuelt tilgjengelig fordi de selger sex som Bjønnes påpeker,⁹⁸ eller om det er et uttrykk for statusendring når det gjelder kvinner i rusmiljøet, er usikkert. Men det er et tema som bør utforskes mer.

Et viktig spørsmål er; hvor synlig er fenomenet salg og bytte av sex i rusmiljøene? Den rusrelaterte gateprostitusjonen var synlig for både politi og hjelpeapparat. Er salg og bytte av sex synlig, eller går det under radaren for sosialarbeidere som i dag jobber oppsøkende i rusmiljøene?

Ifølge brukerinformanten fra Bergen, er transaksjoner mellom sex og dop i rusmiljøene synlig:

«Man ser at jenter plutselig forsvinner inn i en sidegate med en type, og kommer tilbake med dop.»

En annen informant fra Bergen peker på at «opsøkerblikket» nødvendigvis ikke får med seg denne typen hendelser, fordi man ikke er oppmerksom på det.

Kontroll og uavhengighet

«Når man bytter sex mot dop er det dopet og ikke sexen som er kapitalen.»

Sitatet er fra en av informantene under en samtale om maktforholdene når det gjelder salg av sex versus bytte av sex. Informanten pekte på at kapitalen bytter hender; i salg av sex er sexen kapitalen og sexselger besitter noe kunden vil ha, mens når sex utveksles for dop, er dopet kapitalen.⁹⁹ En bytterelasjon betyr tap av autonomi for den som må yte seksuelle tjenester, og man har mindre kontroll over transaksjonen enn man har i en kunderelasjon.

Det samme sier også informantene i Bjønnes studie; man er mer selvstendig når man selger sex enn om man er kjæreste med en stoffselger eller bytter sex mot rusmidler. Seksuelle ytelser blir gjenstand for forhandling i private relasjoner, mens med sexsalg er det et skille mellom det profesjonelle og det private.¹⁰⁰

Det samme bildet formidler brukerinformaten fra Bergen og deltakerne i Ressursgruppa; bytte av sex for rusmidler bidrar til å sementere bildet av kvinner som underordnet menn i rusmiljøet. Det handler om selvstendighet og ha kontroll over egen situasjon. En kunderelasjon opphører idet transaksjonen er avsluttet.

Bytterelasjonene er forskjellig. Når sex byttes med basisbehov som tak over hodet, seng og mat, betegnes det som overlevelsessex. Et kundeforhold kan også endres til en bytte- eller hjelperelasjon. En av deltakerne i Ressursgruppa sier det alltid har vært gode hjelpere, og at disse relasjonene kan ha startet som et kundeforhold som sklir over til et vennskaps- og hjelperforhold:

«Det er mange som har hjulpet meg – latt meg sitte i bilen når det var for kaldt, eller jeg var dårlig. Jeg tror ikke jeg hadde overlevd om det ikke var for disse hjelperne mine.»

Kundeforhold som bytterelasjoner har ulik status i rusmiljøet. Ifølge Ressursgruppa blir hjelperne til kvinner sett på som gamle griser, mens voksne damer som hjelper unge voksne menn i rusmiljøet blir framstilt som «sugar mommas». Det er noe som gir status:

«Alle misunner den mannen som har tilgang til «sugar momma». Kanskje er det noen som har fet bil, kul bolig og penger.»

En annen i Ressursgruppa fortalte at hun hadde «sugar daddy»-relasjon til en type over en periode. Hun forteller at for henne handlet det om å bli traktert med luksus som middager på restauranter og hotellovernattinger.

Bytte av sex med rus kan også være instrumentelt og tilnærmet hard cash, som for eksempel når en pils på puben eller kvarting med heroin betales med en «blowjob» på toalettet eller i en nærliggende bakgate.

Ifølge en av deltakerne i Ressursgruppa kan bytterelasjoner være mer diffuse, og bærer mer preg av en form for gaverelasjon. I noen av disse relasjonene er hele transaksjonen på selgers premisser: «Kvinnene får dopet som en form for gave når den som besitter dopet føler for å gi, og til gjengjeld skal kvinnene være tilgjengelig seksuelt når det passer selger.»

Rusmiljøet er basert på et peck order system [hakkesystem], forteller hun:

«Jeg brukte å kjøpe dop av noen gutter som oppførte seg skikkelig jævlig med jentene, og krevde at de skulle stå på pinne og være tilgjengelig når det passet dem. De kunne ha masse dop, men satt og knuget på det overfor jentene som skulle være underdanige og kjenne sin plass i hierarkiet. Det var ikke sånn at man kunne bytte sex med dop, men fikk dop når gutta var greie og så måtte man være seksuelt tilgjengelig når de ville det.»

Bytterelasjoner er med andre ord mangfoldig, og beskriver ikke nødvendigvis makt- og underordningsrelasjoner. Men det gjør også det. Bytterelasjonen er mer privat og det kan, som informanter har pekt på, høyne terskelen for å fortelle om vold og overgrep. Om bytte av sex mot rus skjer i form av en kjæreste-relasjon, bidrar tilgangen til rusmidler at avhengigheten som ofte kjennetegner privat vold, får en ekstra dimensjon.

Bytte av sex mot rus gjør også parten som yter seksuelle tjenester mer utsatt for seksuelt overførbare infeksjoner. Personer som selger sex, er ofte mer

utsatt for smitte av kjærester og private partnere enn kunder. Den private karakteren i bytterelasjoner skaper mindre rom for forhandlinger om bruk av beskyttelse.

Bytte av sex mot rus er ikke alltid et uttrykk for en underordnet posisjon, det kan også være et rasjonelt valg og en mestringsstrategi for personen som velger å bruke sex som kapital. Som en av deltakerne i Ressursgruppa sier; «det viktigste er at man har eiendom til det man gjør, enten man bytter eller selger sex.»

Vold

«Både blant brukerne selv og i tjenestetiltakene er det stor aksept for at vold er noe man må leve med – står man ute i regnet blir man våt, og vanker man i slike miljøer må man regne med at man blir utsatt for vold.»

Vold er et sentralt tema i rusmiljøet. Alle informantene beskriver en negativ utvikling når det gjelder vold, og mange mener at rusmiljøet har blitt mer voldelig. Det er, som sitatet peker på, høy toleranse for vold både i rusmiljøet og i rusfeltets tjenestetiltak. Ifølge deltakerne i Ressursgruppa møter man «og internaliserer holdninger om at det må man tåle når man har satt seg i en slik situasjon.»

Rusavhengige kvinners utsatthet for vold har vært et område for bekymring i mange år. Men det har vært koblet til prostitusjon og kundevold. Nå er det volden innad i rusmiljøene som vekker bekymring. Man vet fra privat vold at rus og vold ofte henger sammen.¹⁰¹ Da forbudet mot kjøp av sex ble vedtatt var det mange som uttrykte bekymring for at det ville føre til økt voldsutsatthet for kvinnene i de gatenære rusmiljøene. Kirsten Frigstad sier til Tveit og Skilbrei at hun frykter at forbudet mot sexkjøp vil gjøre rusavhengige kvinner mer utsatt for vold i rusmiljøet.¹⁰² Frigstad peker på at inntekten fra prostitusjon har vært en viktig ressurs og middel til makt for kvinnene. Salg av sex har skapt økonomisk uavhengighet, og både kjærester og andre har nytt godt av at kvinnene har hatt en stabil og jevn høy inntekt. Studier viser at kvinner som bytter sex mot

dop er mer voldsutsatt enn kvinner som finansierer stoffbruken med salg av sex. Kvinner som bare bytter sex mot rusmidler, er mer utsatt for vold enn kvinner som både selger sex og bytter sex mot rusmidler.¹⁰³

Sommeren 2020 publiserte Velferdsetaten en kartleggingsrapport om vold i det åpne rusmiljøet rundt Storgata og Brugata i Oslo.¹⁰⁴ Volden berører ikke bare rusmiljøets populasjon. Handelsstanden i området opplever stor grad av utrygghet, som en følge av grenseoverskridende adferd blant enkeltpersoner som vanker i rusmiljøet. Kartleggingen ble gjennomført av Uteseksjonen. Rapporten viser at 79 prosent av utvalget på 51 har vært vitne til vold mot andre den siste måneden, 44 prosent har vært utsatt for vold, og 30 prosent har utøvd vold. Kartleggingen redegjør ikke for om det er forskjeller mellom kjønn når det gjelder de tre nevnte kategoriene.

Når det gjelder rusavhengige kvinner utsatt for vold er kunnskapen hovedsakelig basert på vold i prostitusjonsammenheng. En kartlegging i Bergen i 2002 oppgir 79 prosent av utvalget at de har vært utsatt for vold av tilfeldige kunder, ukjente i bil eller tilfeldige forbi-passerende, mens 17 prosent har opplevd vold fra noen i rusmiljøet.¹⁰⁵

I Pro Sentrets kartlegging av vold fra 2008 som omfatter 95 personer, oppgir 58 prosent av respondentene som jobber i gateprostitusjon at de har vært utsatt for vold. Kartleggingen ber respondentene oppgi om de noen gang har vært utsatt for vold. Av respondentene som jobber både ute og inne oppgir 68 prosent at de har vært utsatt for vold, mens 33 prosent av respondentene som jobber på innendørsmarkedet oppgir å ha vært utsatt for vold. Når det gjelder vold fra noen i rusmiljøet oppgir 12 prosent av respondentene at de har opplevd vold, trusler eller trakassering.¹⁰⁶

I kartleggingen Pro Sentret utførte i 2012 bes respondentene oppgi om de hadde vært utsatt for vold i løpet av de tre siste årene. Av et utvalg på 123 personer oppgir 76 prosent av respondentene som jobber i gateprostitusjon at de har vært utsatt for vold, 83 prosent av de som jobber både inne og ute formidler å ha vært utsatt for vold, mens 43 prosent av respondentene på innendørsmarkedet oppgir å ha vært

utsatt for vold.¹⁰⁷ Tjuefem prosent av de norske respondentene i undersøkelsen oppgir at de har vært utsatt for vold fra noen i rusmiljøet.

I begge kartleggingene omfatter volden alt fra mindre grov vold til svært grov vold som blant annet voldtekt, drapsforsøk, ran, innesperring og det å bli truet med våpen.

I Kristian Mjåland og Ingrid Lundebergs studie av rusmiljøet i Bergen etter stenging av Nygårdsparken, gjennomgås volden i rusmiljøet.¹⁰⁸

Kartleggingen viser at både menn og kvinner er ekstremt utsatt for vold, og at både kvinner og menn er voldsutøvere. Ifølge forskerne oppgir 37 prosent av mennene og 30 prosent av kvinnene at de selv har utøvd vold. Mens 77 prosent av kvinnene og 71 prosent av menn hadde vært utsatt for vold. Studien viser på spørsmålet om utsatthet for vold den siste måneden at kvinnene i gjennomsnitt opplevde 1,36 voldsepisoder, mens menn hadde opplevd 0,68 voldsepisoder.¹⁰⁹

Kvinner blir altså hyppigere utsatt for vold enn menn, og det er ifølge forskerne en større andel kvinner som oppgir å ha opplevd ulike former for vold. Spesielt når det gjelder seksualisert vold som voldtekt, er forskjellen mellom kjønnene stor. Over halvparten av kvinnen i materialet oppgir at de har blitt voldtatt, mens et fåtall av menn formidler det samme. Mjåland og Lundeberg skriver at volden i rusmiljøet kan forklares både som et uttrykk for normer og verdier i miljøet, og at inntak av rusmidler og mentale forhold bidrar til grenseoverskridende adferd. Men det er også en rekke forhold i omgivelsene som spiller inn, deriblant stressing av miljøet med stadige politiaksjoner som påvirker graden av tillit til politiet og manglende tro på at rettsvesenet ordner opp.

I både Uteseksjonens kartlegging og studien i Bergen, oppgir brukerne at de opplever at volden har økt i rusmiljøene. Mjåland og Lundebergs informanter mener at volden har økt etter stengning av Nygårdsparken. Stengningen av Nygårdsparken i Bergen var en strategi for å flytte og løse opp i det åpne rusmiljøet. Tilsvarende i Oslo er Sentrumsaksjonen, der målet i mange år har vært å uroe rusmiljøene i sentrumsområdene.

Mjåland og Lundeberg peker på at et viktig funn i deres arbeid, er at brukerne oppgir å ha svært lav tillit til politiet.¹¹⁰

Som nevnt kobler Reden i København endringene i gateprostitusjonen til gentrifisering av Vesterbro. Det samme gjelder for Oslo sentrum. Politiaksjonene mot de åpne rusmiljøene kan ikke ses uavhengig av gentrifisering av indre by. Populasjonen i både gateprostitusjonen og rusmiljøene har vært og er målgruppe for utstrakt politikontroll med bøtelegging og bortvisninger fra sentrumsnære områder.

På 2000-tallet ble det satt i gang en rekke strategier for å regulere gateprostitusjonen.¹¹¹ Kvinnene som jobber i gateprostitusjon ble møtt av politiet som benyttet uro- og stresstrategier, bortvisning for ordensforstyrrelser, eller inviterte media med seg på aksjoner på Strøket. Parallelt var rusmiljøene utsatt for samme type uro- og stressmetoder. Fra 2011 til 2013 var det 10 000 bortvisninger i Oslo sentrum.¹¹²

Kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen var utsatt for politikontroll i rusmiljøet, samtidig som koblingen mellom prostitusjon og menneskehandel og forbudet mot sexkjøp bidro til at de ble mer synlig i gateprostitusjonen. Politiet beslagla og bøtela kvinnene for bruk og besittelse av rusmidler, mens kunder ble bøtelagt for forsøk på sexkjøp. Gatejustisen endret seg med andre ord ikke bare som en følge av de nye gruppene med kvinner som inntok Strøket, men også som en følge av økt politikontroll i gateprostitusjonen.

I en kommentar til sexkjøpsloven peker leder for FHN, Foreningen for human narkotikapolitikk, Arild Knutsen, nettopp på dette; at kvinnelige rusavhengige allerede var utsatt for ustrakt politikontroll med beslag av og bøter for besittelse av rusmidler. Han fryktet for at forbudet mot sexkjøp ville føre til økt kontroll og tvinge kvinnene til å selge sex til menn i rusmiljøet.¹¹³

Informanter i rusfeltets tjenestetiltak forteller at de opplevde at volden kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen ble utsatt for, ble grovere etter at forbudet mot sexkjøp trådte i kraft. Om det skyldtes at kundemassen endret seg, eller at presset på markedet som en følge av økt konkurranse og

mer politikontroll førte til at de nå måtte ta kunder de før kunne avvise, vet man ikke. Informanter opplever også i dag at kvinnelige stoffbrukere som selger sex, er eksponert for grov vold fra kunder.

Det er også viktig å ha oppmerksomheten rettet mot voldskapende forhold internt i rusmiljøet. Informanter fra rusfeltets tjenestetiltak formidler at de opplever at kvinner er mer utsatt for vold nå enn før. I Pro Sentrets voldsundersøkelser indikeres det at det skjer en økning av vold i rusmiljøet fra 2008 til 2012. Studien til Mjåland og Lundeberg viser at kvinnelige stoffbrukere lever risikoutsatte liv i rusmiljøene.

Volden brukes som former for disiplinering, som for eksempel å straffe personer som skylder penger for dop. Men volden er også et problem knyttet til partnerforhold. På et av de kvinnerettede tiltakene forteller informantene at 35 prosent av brukerne lever i voldelige partnerforhold. Det er forhold kvinnene går til og fra, og informantene peker på at dopet skaper en ekstra dimensjon i avhengighetsforholdet, som ofte preger privat vold.

Volden mot kvinner tilskrives at gatekodene og subkulturen i rusmiljøene spiller på gammeldagse kjønnskoder.¹¹⁴ På den måten blir volden kvinner opplever ofte håndtert som selvforklarende. Kvinner er i mindretall og har underordnet status i et maskulint dominert miljø. Mjåland og Lundeberg belyser et viktig moment når de peker på at fortellinger om volden blir en del av rusmiljøets maskuline mytologi. Volden blir knyttet til både maskuline mestringsprosesser og overdreven mannlighet relatert til selvstendighet, ære, respekt og fysisk styrke. Disse fortellingene bidrar både til å vedlikeholde et kjønn statushierarki, og usynliggjøre voldens kostnader for kvinner.¹¹⁵

Vold og seksuell helse

Vold skader, og eksponering for vold og overgrep gir økt risiko for post-traumatiske stressforstyrrelser og psykiske og somatiske helseplager. Når det gjelder seksuell helse er seksualisert vold sett på som en av de viktigste faktorene for smitte av hiv og seksuelt overførbare infeksjoner.¹¹⁶ Som en av informantene peker på så utreder rusfeltets tjenestetiltak ulike sider av brukernes livsbetingelser, deriblant eksponering for vold.

Seksuell helse utgjør en viktig bestanddel av folks liv og det må, ifølge informanten, også være et tema. Informanten sier:

«Vi vet jo også at våre brukere kan gå lenge med soi [seksuelt overførbare infeksjoner] før de ber om hjelp.»

På spørsmål om de tror at det er en underreportering på testing av hiv- og soi i rusmiljøet, svarer en av informantene; «ja de blir ikke testet hos oss [Feltpleien] så om de ikke bruker Pro så blir de ikke testet.»

Men seksualisert vold gir ikke bare skader i form av økt risiko for smitte av seksuelt overførbare infeksjoner. Vold og overgrep kan medføre helseskader og traumer som skaper psykisk, fysisk og seksuell uhelse. Som informanten overfor sier, så er seksuell helse en viktig bestanddel av folks liv, og må tematiseres som sider av brukernes livsbetingelser. Om seksuelle helse ikke er et tema hever man også terskelen for brukerne for å snakke om opplevelser og problemstillinger relatert til grenseoverskridende seksuell adferd, vold og seksuell uhelse.

Stigma

«Når sluttet man å si at man gikk på jobb?»

I samtaler med informanter som jobber i rusfeltet formidler som sagt alle at de opplever at det er lite åpenhet om sexsalgserfaringer. Flere peker på at før i tiden snakket de kvinnelige brukerne om at de solgte sex; «de sa at de skulle på jobb, og vi opplevde ikke at det var knyttet skam til det.» I dag opplever mange at det er bare et tema blant eldre kvinnelige brukere, som forteller om den tiden de solgte sex. Blant yngre er det taust og tilnærmet tabu.

Informantene opplever at det er knyttet stigma til sexsalg. De yngre kvinnene understreker at «så dypt vil de ikke synke». Informantene opplever det som en radikal endring blant brukerne i rusmiljøet. En informant peker på at før i tiden var hiv-forebygging et tema blant ansatte og brukerne, og det er det ikke i dag. Det skapte en plattform for å snakke om salg av sex og seksuell helse. Smitte av hiv og seksuelt

overførbare infeksjoner er ikke problemstillinger rusfeltets tjenestetiltak jobber med.

Deltakerne i Ressursgruppa formidler rusmiljøets ambivalens i tilnærming til prostitusjon. Kvinnene som solgte sex kunne bli møtt med stigma, men samtidig var det å ha en kjæreste som sørget for inntekt ansett som et gode. De forteller også om et fellesskap kvinnene imellom; vi som solgte sex holdt sammen. Sexsalg beskrives som noe det har var knyttet stolthet til og man hadde eierskap over. Alternativet til økonomisk selvstendighet var rollen som «pulverhore», altså man måtte inngå i bytterelasjoner med menn i rusmiljøet.

Sosialt stigma innebærer som kjent at en persons (negative) handlingsmønstre definerer personens allmenne karakter.¹¹⁷ Det er knyttet stigma til bruk av illegale rusmidler og salg av sex, samtidig som tilhørighet til rus- og prostitusjonsmiljøer er stigmatiserende. Som nevnt er det en gjensidig stigmatisering mellom prostitusjonsmiljøene og rusmiljøene så vel som innad i miljøene. For Skilbreis informanter på innendørsmarkedet var det kvinnene i gateprostitusjon som ga innholdet til det stigmatiserte begrepet «prostituert».¹¹⁸

Bjønnes informanter mener at de som selger sex uten å være hekta på dop er «riktig luder».¹¹⁹ Bjønnes kobler dette til ambivalensen salg av sex har for kvinnene. Det er et uttrykk for at de er selvstendige og uavhengig av menn i rusmiljøet. Samtidig som kvinnene selv deler samfunnets forståelse av sexsalg som et uttrykk for avvik og brudd på samfunnets kjønns- og seksualitetsnormer.

Bruun Ericsons informanter understreker at de ikke selger sex.¹²⁰ En av informantene sier at det er en grense hun ikke vil tråkke over. En annen forteller at hun har vært inne på tanken, men har kommet fram til at det passet ikke for henne på samme måte som hun heller ikke var typen til å ha «one night stands».¹²¹

Stigmaet er ikke bare koblet til salg av sex, også bytte av sex mot rusmidler anses som like forkastelig som det å selge sex. Kvinnene i slike kjærestereelasjoner omtales som «pulverhore» eller «klipsposehore». På den andre siden forteller Bruun Ericsons informanter om hvordan

de selv inngår i ulike former for avhengighet til menn i rusmiljøet. Å ha kjæreste betyr at de blir beskyttet mot andre menn i miljøet, og har tilgang til rusmidler.

Kvinneblikket informantene til Bruun Ericson formidler når det gjelder andre kvinner som inngår i kjærestereelasjoner, er interessant. Kvinnene i disse relasjonene beskrives, ifølge Bruun Ericson, som passive og handlende aktører. Ifølge informantene er kvinnene som inngår i bytterelasjoner enten uselvstendig kvinner, eller kvinner som utnytter menn for å få dop. Uansett blir disse kvinnene sett ned på av sine medsøstre. Den passive kvinnen fordi hun tilsynelatende er underlagt både mannen og rusen, skriver Bruun Ericson, og den aktive kvinnen fordi det å inngå en kjærestereelasjon med en person for å få dop illustrerer hvor langt man er villig til å gå.¹²²

For informantene i Bjønnes studie, var det å være «pose luder» nederst på rangstigen. For Stedets brukere sikrer salg av sex selvstendighet og uavhengighet til menn i rusmiljøet.¹²³ Salg av sex er også stigmatiserende, men man blander ikke sex og rus på samme måte som et kjæresteforhold vil gjøre. I en bytterelasjon vil seksuelle ytelser bli gjenstand for forhandling i en privat relasjon. Kvinnene i rusmiljøet møtes med stigma både som stoffbruker og sexselger. Bjønnes informanter beskriver stigma knyttet til sexsalg som noe som kleber på en for alltid.

Når sluttet man å si at man skal på jobb? Informantene knytter det til ulike faktorer som både endringer internt i markedet med økt konkurranse, og ytre forhold som kriminalisering av sexkjøp. Det kobles også til større grad av isolasjon; virksomheten er nettbasert og/eller at man jobber med faste kunder. Det fører til at man ikke har samme nettverk og miljø rundt seg som før. Det pekes også på at forbudet mot sexkjøp har bidratt til å splitte miljøet, slik at det er vanskeligere å ha kontakt med hverandre i dag sammenlignet med før i tiden. Andre faktorer som muligheten for å tjene penger på salg av gatemagasiner og lettere tilgang til substitusjonsbehandling, trekkes fram som forklaring på økt stigma; man er ikke nødt til å selge sex.

Et spørsmål som hadde vært interessant å utforske mer, er om det stigma man opplever blant yngre

kvinner i rusmiljøet kan være en måte å distansere seg fra bildet som er skapt av kvinner i den rusrelaterte prostitusjonen som passiv, underdanig og sårbar? Som en av deltakerne på Stormøtet formulerte det; «det kan være vanskelig å kjenne seg igjen om historiene blir altfor negative.»

Holdninger i hjelpeapparatet

«Jeg brukte å snakke med de andre kvinnene i miljøet om det, og ellers på Pro Sentret og Natthjemmet, men ikke med ansatte i tiltakene»

Deltakerne i Ressursgruppa formidler at de fant det vanskelig å snakke med ansatte i rusfeltets tjenestetiltak om sexsalgserfaringer, fordi de opplevde at ubalansen i relasjonene var for stor. Det å føle eierskap til arenaen er viktig, sier en av informantene i Bergen. For kvinnene i den rusrelaterte prostitusjonen var Varmestua deres arena, et sted de hadde eierforhold til og var suverene på. Den samme relasjonen hadde de ikke til ansatte i rusfeltets øvrige tjenestetiltak.

Hvordan brukerne erfarer eller møter stigma i rusfeltets tjenestetiltak er lite tematisert. Rusomsorgen opererer i et spenningsfelt mellom kontroll og hjelp, nulltoleranse og skadereduksjon. Den narkomane har blitt pasient. Problematisk forhold til rus defineres som ruslidelser, og er ikke et uttrykk for egenskaper ved stoffer og individets lave moral. Det er med andre ord lenge siden vi snakket om stoffbruk som et uttrykk for moralske brister og stoffbrukerne som en samfunnstrussel, men det betyr ikke at det har vært et oppgjør med disse narrativene.

I Ressursgruppa har vi blant annet snakket om hvordan kategorier i marginaliserte populasjoner som rusavhengige og sexselgere, er formet av ulike narrativer, her forstått som fortellinger som former samfunnets holdninger til og preger håndteringen av populasjonen som befolker spesifikke sosiale grupper.¹²⁴ Ifølge deltakerne i Ressursgruppa har overgangen fra narkoman til pasient vært en mer kosmetisk anordning og representerer ikke et paradigmeskifte; «i møte med systemet opplever stoffbrukerne fortsatt å bli behandlet som outcast.»

Det synet avdekkes også i helse- og omsorgssektorens håndtering av stoffbrukere. Nærmere to tiår etter stoffbrukere fikk pasientstatus opplever helsepersonell ruspasienter som manipulerende og russøkende.¹²⁵ Mistanken om at de er ute etter rusmidler og redselen for å bli lurte hviler fortsatt tungt i helsesektoren. Tankegodset danner også fundament i den kliniske rusbehandlingen. Det er ingen andre pasientgrupper som er utsatt for tilsvarende forordninger til medikamenter som personer i substitusjonsbehandling.¹²⁶

Prostitusjon skaper en ekstra dimensjon. Mennesker med sexsalgserfaringer formidler at de opplever eller er redd for å oppleve stigma blant ansatte i helse- og omsorgsprofesjoner. I en undersøkelse utført av PION oppgis stigma som hovedårsaken til at man ikke søkte helsehjelp ved behov.¹²⁷

Studier viser at kvinner i rusmiljøet som selger sex er utsatt for dobbelt stigma. Informantene til Sara Sangesland Warpe beskriver hvordan de unngår dobbelt stigma i møte med hjelpeapparatet ved å ikke snakke om sexsalgserfaringer. Det å være narkoman var belastende nok, og de orker ikke å trekke inn prostitusjonserfaringer.¹²⁸

I likhet med Warpes informanter beskriver Landers informanter om det fordømmende blikket de møtes med av hjelperne i systemet. Lander skriver at rusmisbrukende kvinner beskrives som forskjellig fra både rusmisbrukende menn og «vanlige» kvinner.¹²⁹ Det er falne og fortapte kvinner som ikke er i stand til å ta vare på seg selv, eller sette egne grenser.

Bjønnes skriver om brukerne av Stedet, at de vet hva som forventes av dem for å få institusjonell anerkjennelse som rasjonell aktør. De sørger for å presentere seg selv i overensstemmelse med disse forventningene. Bruun Ericson er inne på det samme. Han kobler stigma knyttet til sexsalg, til behovet for å distansere seg fra den type livsførsel storsamfunnet ofte assosierer med kvinner i rusmiljøet, og behovet for å opprettholde en identitet som gir moralsk aksept.¹³⁰

Fordommer og stigma i hjelpeapparatet er ofte uintendert og ubevisst. Det kan for eksempel ligge mye paternalisme nedfelt i gode intensjoner om å skjerm

kvinner fra menn i rusmiljøet. Som en av informantene understreket, så er det viktig at personalet er seg bevisst hvordan stigma, egne holdninger og fordommer gjør det vanskelig å snakke om brukernes sexsalgserfaringer.

Å slippe unna offerrollen

«Jeg tenkte at jeg burde skamme meg, men kom fram til at det vil jeg ikke gjøre.»

Salg og bytte av sex kan ses på både som et problem og en mestringsstrategi. I arbeidet med dette prosjektet har flere pekt på at man først og fremst ser på det som et problem, og at det kan være et problem i seg selv. Når noe defineres som et problem, fordrer det intervensjon og løsninger. Som en informant sa; «man må vite hva man vil med informasjonen.»

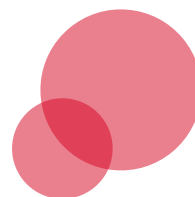
Om man er usikker på hvordan man skal håndtere kunnskapen kan det enkleste være taushet. Å møte sexsalgserfaringer utelukkende som et problem knebler også brukerne. Det har vært et gjentakende tema i møte med Ressursgruppa. Det er vanskelig å fortelle om sexsalgserfaringer. Ikke bare fordi man kan bli møtt med stigma og føle på fordommer, men fordi at mange også opplever at ansatte håndterer det dårlig. Som en i Ressursgruppa sa; «da går man ned i det svarte hullet og det må skje noe.»

Ifølge deltakerne i Ressursgruppa er det slitsomt å få tildelt offerrollen. I rusfeltets gatenære tiltak kan man velge å ikke snakke om erfaringer med salg av sex. I behandling forventes det at man i gruppesamlinger skal bekjenne sine prostitusjonserfaringer, og hvilke skader det har påført en. Det opplevdes som kleint både for den som skal berette om sexsalgserfaringer, og for tilhørerne. At det er forbundet med skam og lidelser å selge sex blir noe som forfølger en sier en av deltakerne i Ressursgruppa:

«Jeg føler meg som hybrid - delvis outsider og delvis normal – og så må jeg bale med disse rollene – man blir liksom aldri kvitt dem. Det sitter så dypt i ryggraden at det å være rusavhengig og selge sex er en lidelse og et problem.»

Det må skapes rom for å snakke om salg og bytte av sex, men det må skje uten at man blir pådyttet en offerrolle. For brukerne av rusfeltets tjenestetiltak handler rus også om nytelse og sexsalg som mestrings. Som en av deltakerne i Ressursgruppa sier det:

«Spesielt når man har jobber hardt for å skaffe pengene er det deilig å dope seg bort. Men det er liksom ikke plass for å si det at man kan ha det godt som sexselger og stoffbruker. Heroin er jo et fantastisk medikament.»

Oppsummering og betraktninger

«Når vi ikke snakker om det blir også vi i personalet utrygg på temaet og hvordan vi skal gå fram. Jeg tror at vi må ha kontinuerlige fagdebatter som også retter seg mot hva vi i personalet har av tanker, holdninger og fordommer når det gjelder personer som selger og bytter sex.»

Som vi gjorde rede for innledningsvis har prosjektets målsetting hverken vært å lage en systematisk oversikt over salg og bytte av sex, eller rusfeltets håndtering av fenomenet. Vi har intervjuet og fått tilbakemelding fra et begrenset utvalg av rusfeltets hjelpe- og behandlingstiltak.

Selv om kartleggingen ikke gir grunnlag for å slå i bordet med harde fakta mener vi at det tegnes et bilde som gir, eller bør danne grunnlag for at seksuell helse og sexsalgserfaringer, enten det er for cash eller rusmidler, settes på den ruspolitiske dagsorden.

I to tiår var den rusrelaterte prostitusjon synlig, tematisert og regnet som en sentral sårbarhetsfaktor i brukergruppene. I kartleggingen av markedet i forkant av innføring av forbudet mot sexkjøp advarte Fafo-forskerene Tveit og Skilbrei mot at kriminaliseringen kunne føre til en forskyvning av den rusrelaterte gateprostitusjonen til andre arenaer. Noe som ville kunne medføre at aktørene ble mindre synlig for hjelpeapparatet.¹³¹ Vår kartlegging viser at det har skjedd.

Mye tyder på at det har blitt et etablert markedet for sexsalg innad i rusmiljøene, og at mange er presset inn i en situasjon der sex byttes med rusmidler. Samtidig er det grunn til å anta at sexsalg fortsatt utgjør en viktig kilde til finansiering av rusmidler, og at mange aktører med både sentral og perifer relasjon til de gatenære rusmiljøene opererer i det tradisjonelle sexmarkedet.

Stoffbrukere som selger eller bytter sex for rusmidler, er en svært marginalisert gruppe i prostitusjonen relatert til rusproblemer, levekår, livssituasjon og helseproblemer. Det er også en gruppe som har vært regnet som spesielt utsatt for vold og overgrep i prostitusjonen. For mange stoffbrukere har salg av sex både vært en mestringsstrategi og en handling det er knyttet skam og stigma til.

Kartleggingen viser at forskyvningen fra gateprostitusjonen til andre arenaer har ført til at den rusrelaterte prostitusjonen blir ignorert. Fenomenet har hverken plass i politikktutforming på prostitusjonsfeltet, eller i rusfeltets tilnærming til brukerne. Vi vet at usynliggjøring og taushet sementerer skam og stigma, og er et hinder for den enkeltes mulighet for økt livskvalitet, hverdagsmestring og autonomi. I tillegg er konsekvensene at brukerne er overlatt til seg selv når det gjelder å håndtere situasjoner relatert til grenseoverskridende seksuelle adferd, vold og voldtekt. Det er spesielt tankevekkende tatt i betraktning at rusmiljøet beskrives som ekstremt voldelig, og grov vold som voldtekt rammer kvinnene i miljøet i større grad enn menn.

Vi mener at usynliggjøringen av denne gruppen med sexselgere, er en konsekvens av rettslig nulltoleranse som dominerer politikktutforming i prostitusjonsfeltet.

Kriminalisering av kjøp av seksuelle tjenester ble begrunnet i behovet for å gi politiet flere virkemidler til å forebygge og bekjempe menneskehandel. Kriminaliseringen har også hatt som uttalt mål å skape endringer i holdninger til sexkjøp for å på den måten motvirke prostitusjon. Ved å slå ned på etterspørsel av seksuelle tjenester skulle prostitusjonsmarkedet reduseres og gjøres mindre attraktivt for menneskehandlere. Da loven ble innført ble det sagt at man skulle ha en kontinuerlig vurdering av kriminaliseringen og hvilke konsekvenser den har for parten som selger sex. Myndighetene har ikke fulgt opp dette, og både på nasjonalt og lokalt nivå har politikktutforming i feltet utelukkende dreid seg om prostitusjon som et problem knyttet til menneskehandel og kriminalitetsbekjempelse. Parallelt har det skjedd en endring i den politiske tilnærmingen til feltets aktører.

For mens man for noe mer enn et tiår siden var opptatt av samfunnsmessige og sosiale forhold som motiverte for salg av sex, er det politiske blikket i dag utelukkende rettet mot etterspørsel og tredjepart. Selv om kriminaliseringen er rettet mot kunder og tredjepartsvirksomhet, har nulltoleransepolitikken hatt alvorlige følger for parten som selger sex.

Den politiske tilnærmingen har bidratt til økt sårbarhet i allerede utsatte grupper i prostitusjon. Den rettslige nulltoleransen mykes opp med prostitusjonstiltakenes skadereduksjonsarbeid rettet mot gruppene som selger sex. Men justissektorens problemforståelse og dominans i feltet har konsekvenser for prostitusjonsfeltet som helhet. Som vi allerede har pekt på former rettslig nulltoleranse politikktutforming. I tillegg kaster også den rettslige nulltoleransen skygger over helsemyndighetenes håndtering av prostitusjonsfeltet. Man vet for eksempel at kriminalisering av prostitusjon forsterker stigma, og stigma trigger voldsutsatthet, som regnes for å være hovedårsaken til smitte av hiv og soi blant sexselgere. Men likevel tematiseres ikke sexselgeres seksuelle helse og rettigheter i politikktutforming på prostitusjonsfeltet.

Det er ikke forbudt å selge sex, og det pålegger myndighetene et særskilt ansvar for å motvirke negative konsekvenser og helsemessige skader av kriminalisering overfor parten som selger sex.

Det er imidlertid ingen grunn til å tro at rusfeltets manglende håndtering av sexsalgs erfaringer er påvirket av rådende prostitusjonspolitik. Men det er all grunn til å tro at kriminalisering av prostitusjon bidrar til å videreføre og forsterke allerede etablerte holdninger og praksiser. Rusfeltet har, som vi har vist, ingen tradisjon for å håndtere seksuell helse. Rusfeltet og prostitusjonsfeltet har i mange år hatt komplementære roller. Seksuell helse og aktørene i den rusrelaterte prostitusjonen ble ivaretatt av prostitusjonstiltakene, mens rusfeltet har vært opptatt av rusbruk og helseproblemer knyttet til rusmiddelbruk og injiseringspraksiser.

Det er ikke enestående for rusfeltet. Vår erfaring er at helse- og omsorgsapparatet sjelden eller aldri har seksuell helse eller seksuell uhelse som tema i møte

med brukere og pasienter. Ifølge informantene med både helse- og sosialfaglig utdanning er de lite forberedt på å håndtere tematikk knyttet til sexsalgs erfaringer og stoffbruk etter endt utdanning. Et viktig skritt vil derfor være å styrke utdannelsen og med det øke profesjonenes handlingskompetanse i feltet.

Rusfeltets tjenestetiltak forvalter en gruppe som er særlig utsatt når det gjelder risiko for seksuell uhelse. Salg og bytte av sex er en sårbarhetsfaktor for rusfeltets brukere, og som det har kommet fram i kartleggingen er ansatte bekymret for situasjonen. Det gjelder spesielt kvinner som man opplever har blitt ytterligere marginalisert, som en følge av redusert råderett over egen økonomi. Volden i rusmiljøet rammer kvinnene spesielt hardt. Men også mannlige brukere selger og bytter sex, og har i likhet med kvinner erfaringer med grenseoverskridende seksuell adferd og seksualisert vold. Rusfeltet har derfor et særskilt ansvar for å iverksette tiltak som fremmer seksuell helse for brukerne av tjenestetiltakene. Seksuell helse må innlemmes i det øvrige rushelsearbeidet.

Et siste moment er at rusfeltet har en maskulin og heteronormativ kjønn institusjonskultur, som underbygger rusmiljøets egen mytologi om machomenn. Manglende oppmerksomhet på kvinnelivet i rusmiljøet forklares ofte med at kvinner er i mindretall. Men institusjonskulturen er også med på å usynliggjøre kjønns- og seksualitetsmangfoldet i rusmiljøet. Seksuell helse er en plattform som gir brukerne muligheter til å snakke om egen seksuell identitet, og som vil kunne gi rusfeltets ansatte innsikt i og kunnskap om hvordan skeive erfarer rusmiljøet.

Vi håper at denne rapporten skal bidra til å løfte debatten om salg og bytte av sex i rusfeltets tjenestetiltak, og at seksuell helse inkluderes i arbeidet med brukerne. Som rapporten viser er det et godt utgangspunkt. Ansatte mener at det er viktig at fenomenet blir et tema i det faglige arbeidet rettet mot brukerne. Og at man i det brukerorienterte arbeidet retter mer oppmerksomhet mot hvilke erfaringer brukerne gjør seg når det gjelder salg og bytte av sex.

Skadereduksjonstenkning er en integrert del av rusfeltets arbeidsform når det gjelder rushelse og

sosialt arbeid. Som det beskrives i rapporten *Rett hjelp til rett tid* tilbys hjelpen i rusfeltets tjenestetiltak betingelsesløst og med mål om å bedre brukernes livskvalitet.¹³² Feltpleien gir lavterskel helsehjelp knyttet til sårbehandling og infeksjonsmedisinske problemstillinger relatert til rusbruk. Feltpleien har også som oppgave å gi helsetilbud og helseinformasjon, og kartlegge brukernes helseproblemer og behov for helsehjelp. Problemstillinger knyttet til seksuell helse må derfor inngå i kartleggingen av brukernes helseproblemer og behov for helsehjelp. Et sted å starte er som informantene med helsefaglig bakgrunn påpekte under intervjuene, å tilby brukerne tester for seksuelt overførbare infeksjoner.

Som informantene i dette prosjektet har pekt på, må seksuell helse og salg og bytte av sex forankres på system- og tjenestenivå. Det må inngå i rutiner og prosedyrer der det er naturlig å gjøre det, som ved inntak i botilbud og behandling, kartlegging av bistandsbehov etc. På den måten blir det ikke opp til den enkelte ansatte å bale med hvordan man skal håndtere tematikken.

Rusfeltets tjenestetiltak har også den fordel at de jobber med en gruppe som gir mye informasjon om seg selv.¹³³ Brukerne må besvare inntaksskjemaer før de kan benytte seg av tjenesten, og bruken av ikke-anonymiserte feedback-skjemaer for å måle brukertilfredsheten er utbredt. I tillegg til inntaksskjemaer med spørsmål av ganske privat karakter, kartlegges og utredes ulike sider av folks liv. Det er vanskelig å se at ikke spørsmål relatert til salg og bytte av sex kan inngå i svaralternativer på økonomi. Om brukeren vil svare er ikke så viktig, så lenge man signaliserer at det er et tema det kan snakkes om.

Det handler ofte bare om å skape rom for å kunne snakke om det. Ifølge Sykepleier på hjul bidro Pro Sentrets hospitering til at staben gjennom enkle grep fikk midler til å håndtere tematikken overfor brukerne. Det kan hjelpe på å være litt faglig nysgjerrig i møte med brukerne, som ofte sitter på førstehåndskunnskap om hva som rører seg i rusfeltet.

Pro Sentrets verktøykasse

Arbeidet vårt baseres på prinsippene selvbestemmelse, brukermedvirkning, forebygging og skadereduksjon.

Flere av dem vi møter opplever ofte manglende autonomi, og blir sett på av andre, også av hjelpere, som objekter. Selvbestemmelse som prinsipp innebærer å bistå dem til å bli subjekter i eget liv, og bli handlende mennesker som kan ta kontroll over egen livssituasjon. De må selv definere hva de ønsker av bistand.

Brukermedvirkning som prinsipp innebærer at de som bruker tjenesten inviteres til å medvirke og påvirke tjenestetilbudet. På individnivå er det den enkelte som setter dagsorden, definerer behov og hva som skal skje «inne hos» sykepleier, lege eller sosialkonsulent. En helse- og sosialkonsultasjon følger faglige retningslinjer og metoder, og har sin egen «script». Likevel må hjelperen ha oppmerksomhet på bestillingen, og reaksjoner på vår imøtekommenhet og forslag til løsninger. Brukermedvirkning er å lytte til personen, ta hens bestilling på alvor, og tilrettelegge konsultasjonen i samspill med den enkeltes foretrukne dagsorden. I tillegg er brukermedvirkning på gruppenivå viktig, der en uensartet gruppe blir tatt med i utforming, videreutvikling og drift av tjenestene.

Vi mener at brukermedvirkning, selvbestemmelse og skadereduksjon har en forebyggende og helsefremmende effekt. Forebyggende helsearbeid forutsetter kunnskap hos helse- og omsorgspersonell, og det forebyggende arbeidet skjer både på gruppe- og personnivå. Å bidra til å utvikle personlige ferdigheter og støtte personlig og sosial utvikling.

Annet helsefremmende arbeid er å sørge for informasjon og kunnskap om mestringsteknikker. Vi må ikke anta at vi vet noe om hvordan den enkelte har det. Man må undersøke deres opplevelse av hva de står i, hva strategiene og ferdighetene de har betyr for dem, og hva de betyr for mestring eller ikke mestring. Å sette seg inn i den enkeltes livssituasjon gjennom samhandling og refleksjon, er viktig. Å forebygge er å tørre å snakke om ting. Å tørre å spørre om ting og samtidig tåle svaret.

Konkrete tips til deg som jobber i rusfeltet

- Ha kondomer og glid synlig og tilgjengelig
- Snakk med brukeren om seksuell helse på samme måte som du tar opp andre helsespørsmål og/eller kartlegger helseproblemer og behov for helsehjelp
- Inkluder spørsmål om seksuell helse på områder man spør om fysisk og psykisk helse
- Ikke vær heteronormativ
- Spør brukeren om kjønns- og seksuell identitet – også kvinner
- Ikke ta taushet som et uttrykk for avvisning
- Lær deg å tåle avvisning
- Snakk om salg og bytte av sex som et rasjonelt valg for å håndtere rusøkonomien og livssituasjonen, og ikke som et uttrykk for marginalisering, avmakt og overgrep
- Inviter brukerne med på utforming av temagrupper knyttet til seksuell helse, seksuell adferd, transaksjonell sex m.m. Husk at det ikke bare er kvinner som har seksuell helse
- Spør med åpenhet, interesse og faglig nysgjerrighet om hva brukeren/brukerne vet om salg og bytte av sex i rusmiljøet. Målet er ikke å få innsikt om den enkelte personen selger eller bytter sex, men å signalisere at det er rom for å snakke om egne erfaringer om brukeren ønsker
- Unngå å bruke uttrykk som «du selger deg», «du selger kroppen din», «du prostituerer deg»
- Ikke vær moraliserende
- Ikke vær paternalistisk
- Vis at du tåler å høre hva brukeren/brukerne sier
- Ikke ta utgangspunkt i «stereotypiske kjønnsrollemønstre»
- Vær bevisst på institusjonskultur, så vel som egne fordommer, stigma og holdninger knyttet til salg og bytte av sex
- Snakk med kollegaer eller ta kontakt med Pro Sentret hvis du trenger noen du kan diskutere med

Sluttnoter

- ¹ https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1560_debatt-om-prostitusjon.html
- ² Ditmore, Melissa Hope (2013): *When sex work and drug use overlap. Considerations for advocacy and practice* Harm Reduction International
- ³ Høigård, Cecilie og Liv Finstad (1993): *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Oslo: Pax Forlag A/S
- ⁴ Norli, Bjørg (2009): *En kartlegging av norske kvinner i prostitusjon*. Pro Sentret, Oslo kommune
- ⁵ Jöhncke, Steffen (2011): «Behandlingsbegrepet – klart til skrot?» *STOF – Tidsskrift for stofmisbrugområdet* Nr. 16 Vinter 2010/2011
- ⁶ Helsedepartementet (2004) *Rusreformen – pasientrettigheter og endringer i spesialisthelsetjenesteloven*. Rundskriv, april 2004
<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/hd/rus/2004/0017/ddd/pdfv/205998-runds067.pdf>
- ⁷ Helse- og omsorgsdepartementet NOU 2019: 26 Rusreform – fra straff til hjelp
- ⁸ Skilbrei, May-Len og Astrid Renland (2008): «Å tolerere eller ikke tolerere, det er spørsmålet. Forholdet mellom lovgivning og sosialt arbeid på prostitusjonsfeltet», *Tidsskrift for Velferdsforskning*, Vol. 11, No. 3, s. 166-179
- ⁹ Richert, Torkel (2009): «Injeksjonsmissbrukende kvinners inkomstkallør og anskaffning av droger» *Nordisk alkohol og narkotikatidsskrift* vol. 26 2009-5
- ¹⁰ Lohne, Vibeke, Thomas Mathiesen og Anne-Lise Middelthun (1982): «Om menneskesyn og stoffmisbruk» i Vibeke Lohne, Thomas Mathiesen, Anne-Lise Middelthun (red). *Den nye moralismen. Om menneskesyn, behandling – og stoffmisbruk* Gyldendal Norsk Forlag
- ¹¹ Finstad, Liv, Lita Fougner og Vivi-Lill Holter (1982): *Prostitusjon i Oslo*. Oslo: Pax Forlag A/S
- ¹² Larsson, Stig (1988): «Norsk prostitusjonsforskning sett fra utsiden – hvor står den og mangler den?» Prostitusjon i Norge – oppsummering av forskning og tiltak. Hva gjør vi nå?, Rapport fra dagsseminar, 9. desember 1988, *Stensilserie* nr. 60 Institutt for kriminologi og strafferett, Universitetet i Oslo
- ¹³ SOU - Statens Offentliga Utredningar 1981:71 (1981): *Prostitution i Sverige – Bakgrund och Åtgärder*
- ¹⁴ Bergström, Ida Irene (2012) «Loven mot synlige horer» forskning.no <https://forskning.no/kriminalitet-kjonn-og-samfunn/loven-mot-synlige-horer/676184>
- ¹⁵ Recke, Liese (2013): «Stofmisbruk og prostitution» *Stof – Tidsskrift for stofmisbrugområdet* nr. 13
- ¹⁶ Lander, Ingrid (2003): *Den flygende maran. En studie av narkotikabrukende kvinner i Stockholm*. Kriminologiska institutionen – Avhandlingsserie nr 11.
- ¹⁷ NSWP and INPUD *Sex workers who use drugs. Experiences, perspectives, needs and rights: ensuring a joint approach* (2015)
- ¹⁸ Fauchald, K., R. Audestad, K. Paulsen og K.T. Heggset (2017): *Rett hjelp til rett tid. Kunnskapsgrunnlag for rusmelding*, Velferdsetaten, Oslo kommune
- ¹⁹ Skyggeutvalget: *Rusfeltet må granskes!* Rapport fra Skyggeutvalget. 18.11.2020
- ²⁰ Gulbrandsen Steenland, Martin (2019): *Åpne rusmiljø i Oslo sentrum 2019*, Uteseksjonen, Oslo kommune;
Gulbrandsen Steenland, Martin (2020): *Åpne rusmiljø i Oslo sommeren 2020*, Uteseksjonen, Oslo kommune
- ²¹ Fauchald, Karin og Ragnhild Austad (2019): *Helhetlig russtatistikk 2018/2019*, Velferdsetaten, Oslo Kommune
- ²² Jensen, Anne og Ellen Amundsen (2006): *Omfang av sprøytemisbruk i Norge*, Sirius-rapport nr.5/2006
- ²³ Gjersing, Linn og Ellen Amundsen (2018): *Narkotika i Norge 2018*, Folkehelseinstituttet, www.fhi.no/nettpub/narkotikainorge/
- ²⁴ Waal, Bussesund, Clausen og Lillevold (2018): *Kjønn og alder i Lar*, Seraf-rapport 1/2018
- ²⁵ Informasjon fra Velferdsetaten på e-post 26. november 2020
- ²⁶ Molven Duus, Elise (2020): *Oppsummering av nattpatrolje fra Uteseksjonen i det åpne rusmiljøet i Storgata /Brugata*, Uteseksjonen, Oslo kommune
- ²⁷ Helse- og omsorgsdepartementet *Snakk om det! Strategi for seksuell helse (2017-2022)*
https://www.regjeringen.no/contentassets/284e09615fd04338a817e1160f4b10a7/strategi_seksuell_helse.pdf
- ²⁸ Pedersen, Willy og Kristinn Hegna (2000). «Barn og unge som har solgt sex» *Tidsskriftet den norske legeföreningen* 2000; 120: 215-20
<https://tidsskriftet.no/2000/01/aktuelt-problem/barn-og-unge-som-selger-sex>
- ²⁹ Larsdotter, Suzanne, Jonsson, Jonas og Mina Gäredal (2011): *Osynliga aktörer. Hbt-personar med erfarenhet av at selja och/ eller köpa sexuella tjänster RFSL* https://www.rfsl.se/wp-content/uploads/2019/01/RFSL_Osynliga_Synliga_Akto%CC%88rer.pdf
- ³⁰ Bjørndahl, Ulla (2017): *Sex som kapital. Om unge som bytter sex; utforskning av seksualitet, sårbarhet, grenser og press*, Pro Sentret, Velferdsetaten, Oslo kommune
- ³¹ Larsen Camilla Jordan og Willy Pedersen (2005): *Bytte, kjærlighet, overgrep – seksualitet blant unge i randsonen* Nova Rapport 10/05
- ³² Middelthun, Anne-Lise (1992): *De farlige andre. Om anti-strukturer og metaforiserings- og metonymiseringsprosesser i hiv-epidemien*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi Universitetet i Oslo, Høsten 1992
- ³³ Det norske medicinske Selskab «Da hiv kom til Norge» *Tidsskriftet Michael* 2010/02 <https://www.michaeljournal.no/i/2010/02/Da-hiv-kom-til-Norge>
- ³⁴ Bowden-Jones O. (2017): *Joining up sexual health and drug services to better meet client needs*. Background paper commissioned by the EMMCDDA for health and social responses to drug problems: A European guide
- ³⁵ Fjær, Svanaug (2008): *Nordisk samfunnsvitenskapelig forskning om alkohol og narkotika. Utviklingstrekk og endringer i alliansen mellom kunnskapsproduksjon og politikk*. Notat, Stein Rokkan Centre for Social Studies Working Paper
- ³⁶ Pro Sentret Årsrapport 2003

- ³⁷ Strømsmo, Siri (2002): *Feltpleien i Oslo. En undersøkelse om brukertilfredshet*. Rusmiddelstatens kompetansesenter, Oslo kommune
- ³⁸ <https://lovdata.no/lov/2005-05-20-28/§315>
- ³⁹ Justis- og politidepartementet *Ot. prp. nr. 48 (2007-2008) Om lov om endringer i straffeloven 1902 og straffeprosessloven* (kriminalisering av kjøp av seksuelle omgang eller handling mv.)
<https://www.regjeringen.no/contentassets/3dc4b9d5c75a430b95cc537be99a87f1/no/pdfs/otp200720080048000dddpdfs.pdf>
- ⁴⁰ <https://lovdata.no/lov/2005-05-20-28/§315>
- ⁴¹ Skilbrei, May-Len and Marlene Spanger (2019): "Speaking about sex for sale historically, spatially and politically" I Skilbrei and Spanger (ed): *Understanding sex for sale. Meanings and moralities of sexual commerce* Routledge: Interdisciplinary Studies in sex for sale
- ⁴² Sosial- og helsedepartementet (1997): *Meld. St.16 (1996-1997) Narkotikapolitikk*
- ⁴³ Stortingsmelding nr. 16, s. 142
- ⁴⁴ Stortingsmelding nr. 30 (2011-2012) *Se meg! En helhetlig ruspolitikk - alkohol - narkotika - doping* Helse- og sosialdepartementet
<https://www.regjeringen.no/contentassets/bba17f176efc40269984ef0de3dc48e5/no/pdfs/stm201120120030000dddpdfs.pdf>
- ⁴⁵ Vuolajärvi, Niina (2018): "Governing in the name of caring – The Nordic model on prostitution and its punitive consequences for migrants who sell sex." *Sexuality Research and Social Policy*, 16(2), 151-165 - July 2018 <https://doi.org/10.1007/s13178-018-0338-9>
- ⁴⁶ Skilbrei and Spanger, 2019
- ⁴⁷ Tveit og Skilbrei, 2008
- ⁴⁸ Rasmussen, Strøm, Sverdrup og Hansen (2014): *Evaluering av forbudet mot kjøp av seksuelle tjenester*, Vista Analyse AS Rapport nummer 2014/30
- ⁴⁹ Renland, Astrid (2018). «Etterlysning: Stortingsmelding om prostitusjon», <http://www.pion-norge.no/aktuelt/etterlysning-stortingsmelding-om-prostitusjon/>
- ⁵⁰ Leigh, Carol (1997) "Inventing Sex Work" in Jill Nagel (ed): *Whores and other feminists* Routledge New York and London
- ⁵¹ Skilbrei, May-Len (1998): *Når sex er arbeid. En sosiologisk analyse av prostitusjon på massasjeinstitutt*, Pax Forlag A/S Oslo
- ⁵² Skilbrei, 1998
- ⁵³ Pro Sentret Årsrapport 2003
- ⁵⁴ Bjørndahl, Ulla (2020): *Alltid på vakt. 30 menn forteller om sine erfaringer med å selge sex*, Pro Sentret, Velferdsetaten, Oslo kommune
- ⁵⁵ <https://kirkensbymisjon.no/nadheim/>
- ⁵⁶ <https://marita.no/avdelinger/marita-women>
- ⁵⁷ <https://kirkensbymisjon.no/albertine/>
- ⁵⁸ <https://kirkensbymisjon.no/nadheim-trondheim/>
- ⁵⁹ <https://kirkensbymisjon.no/fri-tiltak-for-ofre-for-menneskehandel/>
- ⁶⁰ KFUK drifter blant andre tiltak Reden København, Reden Odense, Reden Århus og Reden Aalborg. I Odense har Reden et krisesenter som er et tilbud til voldsutsatte kvinner i aktiv rus fra hele Danmark. For mer informasjon se <https://kfuksa.dk/om-organisationen/institutioner-tilbud>
- ⁶¹ Reden Aalborg måtte melde avbud på grunn av forhold knyttet til Covid-19.
- ⁶² <https://pro-tukipiste.fi/en/>
- ⁶³ I Finland er gateprostitusjonen regulert i The Public Order Act, som forbyr både tilbud og etterspørsel av seksuelle tjenester
https://www.legislationline.org/download/id/4719/file/Finland_Public_Order_Act_2003_am2010_en.pdf
- ⁶⁴ Ifølge Janne Nahkuri ved A-Clinic Foundation er bruk av Dark Web for kjøp og salg av illegale rusmidler utbredt i Finland, og det er ulike nettsteder som Silkroad m.fl. Dark Web har både et marked for kjøp og salg av rusmidler og debattforum. Dark Web-forumer fungerer som en mellomting mellom digitale tjenester og offline gatemarked. På forumer tilbys også salg av sex og sexselger oppgir deres Wickr-identitet til kunder for videre dialog. Noen formidler at man aksepterer rusmidler som betaling for sex, og i noen tilfeller at det foretrekkes at det betales med rusmidler. I samtaler med tiltak i rusfeltet har ikke Dark Web vært et tema, men i artikkelen «Narkotikahandel på nett. En begrepsutvikling av digital kapital» av Silje Anderdal Bakken og Jakob Demant foregår narkotikahandelen både i Norge og Finland på Dark Web og Wickr. I de andre nordiske landene er andre sosiale medier mer utbredt. Artikkelen er publisert i Norsk sosiologisk tidsskrift 03/2019 (Volum 3)
https://www.idunn.no/norsk_sosiologisk_tidsskrift/2019/03/narkotikamarked_paa_netten_begrepsutvikling_av_digital_kapital
- ⁶⁵ <https://goteborg.se/wps/portal/start/social--och-familjefragor/familj-barn-och-ungdom/mikamottagningen?uri=gbglnk%3A20164912578672>
- ⁶⁶ <https://socialstod.stockholm/missbruk-och-beroende/sex-mot-ersattning/>
- ⁶⁷ <https://malmo.se/Service/Stod-och-omsorg/Brott-hot-och-vald/Evnonhuset---for-dig-som-saljer-koper-konsumerar-eller-skadar-dig-med-sex-eller-ar-utsatt-for-manniskohandel.html#h-Vifinnspaflerastallen>
- ⁶⁸ Pro Sentret Årsrapport 2019
- ⁶⁹ Norli, Bjørg (2009): *En kartlegging av norske kvinner i prostitusjon*. Pro Sentret, Oslo kommune
- ⁷⁰ Tveit og Skilbrei, 2008

- ⁷¹ Buseth, Guro (2009): *Ute av øye ute av sinn. – Et innblikk i livet til 10 norske kvinner med erfaring fra gateprostitusjon i Oslo*. Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo
- ⁷² Stockholm Rostad, Ane og Janni Christine Wintherbauer (2010): *Janni – Slik ble mitt liv*, Pegasus Forlag
- ⁷³ Norli, Bjørg (2006): *Utenlandsk prostitusjon i Oslo*, Pro Sentret, Oslo kommune,
- ⁷⁴ Rasmussen, Strøm, Sverdrup og Hansen (2014): *Evaluering av forbudet mot kjøp av seksuelle tjenester*, Vista Analyse AS Rapport nummer 2014/30
- ⁷⁵ Vista Analyse s. 105
- ⁷⁶ Høigård og Finstad, 1993
- ⁷⁷ Skilbrei, 1998
- ⁷⁸ Skilbrei, 1998
- ⁷⁹ Rasmussen m.fl. 2014, s. 107
- ⁸⁰ Jeg jobbet som ekstravakt og vikar i både Rusmiddelstatens botiltak og på Natthjemmet, Kirkens Bymisjon, fra midten av 1990-tallet til midten av 2000-tallet. Jeg husker første gang jeg besøkte Varmestua på Pro Sentret hvor overrasket jeg ble over hvor åpent kvinnene snakket om sexsalgs erfaringer sammenlignet med hva jeg hadde erfart i rusfeltets botiltak. Det samme gjaldt Natthjemmet, og i den tiden jeg jobbet der opplevde jeg at for de kvinnelige brukerne var det viktig å snakke om sexsalgs erfaringer på godt og vondt.
- ⁸¹ Warpe Sangesland, Sara (2011): *Å møtes på midten, Kvinner med rus og prostitusjonserfaringer i møtet med hjelpeapparatet*. Masteroppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo
- ⁸² Høigård og Finstad, 1993, s. 55
- ⁸³ Skilbrei, 1998
- ⁸⁴ Ericson Bruun, Øystein (2019): *Kvinner i rusmiljøet. Levd liv, marginalisering og mestringsstrategier*. Masteravhandling Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitet i Oslo: Mai 2019
- ⁸⁵ Bjønnes, Jeanett (2013): *Å velge det nødvendige. Prostitution, stoffbruk og kampen for anerkendelse blandt marginaliserte danske kvinner*. Ph.d. avhandling, Institutt for kultur og samfund, Århus Universitet
- ⁸⁶ Lander, 2004, s. 237
- ⁸⁷ Lankenau, S. e., M. Clatts, D. Welleb, L. A. Goldsamt and M.V. Gwadc (2005): "Street careers: homelessness, drug use, and sex work among young men who have sex with men" (YMSM) International Journal of Drug Policy 16 (2005) 10–18.
- ⁸⁸ Grundetjern, Heidi and Sveinung Sandberg (2012): "Dealing with a gendered economy: Female drug dealers and street capital" *European Journal of Criminology* 2012: 9: 621.
- ⁸⁹ Lander, 2004
- ⁹⁰ <http://www.forebygging.no/Ordbok/F-K/Gatekapital/>
- ⁹¹ Warpe 2011, s. 108
- ⁹² Warpe viser til amerikansk forskning som identifiserte tre ulike former for gatekulturer i gateprostitusjon; hustler, kriminell og delkultur. Levesettet til kvinnene som levde i en hustler-subkultur kunne karakteriseres som fullt ut preget av prostitusjon og gatelivet generelt. Den andre gruppen kombinerte prostitusjon med familieliv og konvensjonelle jobber, og prostitusjonskulturen var internalisert på lik linje som arbeiderklassekulturen. Den tredje gruppen identifiserte seg selv primært med en kriminell subkultur, det vil si at deres sosiale nettverk hovedsakelig bestod av mennesker tilknyttet miljøet, s. 90
- ⁹³ Johansen B., Nicolay (2002): *Tillit og svik i rusmiljøet*, Sirius-rapport nr. 4/2002
- ⁹⁴ Bruun Ericson, 2019
- ⁹⁵ Larsen Jordheim, Camilla og Willy Pedersen (2005): *Bytte, kjærlighet, overgrep. Seksualitet blant unge* i rand Nova-rapport 10/05
- ⁹⁶ <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/hovedstadsomraadet/kokain-er-det-mest-brugte-stof-paa-gadensonen>,
- ⁹⁷ Se Folkehelseinstituttet Narkotikabruk på gateplan i syv norske byer 2017
- ⁹⁸ <https://www.fhi.no/ml/rusmidler-og-avhengighet/narkotikabruk-pa-gateplan-i-syv-norske-byer-2017/>
- ⁹⁹ Bjønnes, 2013
- ⁹⁹ Kapital er her forstått som en verdi man besitter som andre finner attråverdig. I sexhandel besitter den som selger sex verdien kunder ønsker seg. I dophandel er det stoffet som er verdien og sex er bare et betalingsmiddel. Man kan selvsagt argumentere for at i sexhandel er det den som betaler for sex som er i maktposisjonen. Den forståelsen er omdiskutert, men alle er enig i at sexselgers makt er relativ og avhenger av behovet for pengene. I varehandelen opererer man med at «kunder har alltid rett» hvilket betyr at den som selger varen er tjent med å ha en tilfreds kunde. Men i denne sammenhengen fungerer det som en illustrasjon på muligheten for kontroll over transaksjonen som skjer.
- ¹⁰⁰ Bjønnes, 2013, s. 195

- ¹⁰¹ Lund, Ingunn Olea (2014): "Characteristics of a national sample of intimate partner violence (IPV) victims: Associations between perpetrator substance use and physical IPV", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*. Volume 31, Issue 3, Pages 261–270,
- ¹⁰² Tveit og Skilbrei, 2008, s. 120
- ¹⁰³ Fisher, G.D., G. Reynolds, L. Huckabay and N. Khoiny (2020): "Women who trade sex only for drugs are at increased risk for violence." *JSM Sexual Medicine*, JSciMed Central
- ¹⁰⁴ Gulbrandsen Steenland, Martin (2020): *Utrygg markeds plass. En kartlegging av det åpne rusmiljøet i Brugata/Storgata i Oslo Sentrum*, KORUS Oslo, Velferdsetaten, Oslo kommune
- ¹⁰⁵ Kilian, Janicke og Marte Ødegård Lund (2002): *Walk on the wild side. Om kvinner i gateprostitusjon i Bergen og vold*, Utekontakten, Bergen kommune
- ¹⁰⁶ Bjørndal, Ulla og Bjørg Norli (2008): *Fritt vilt. En undersøkelse om voldserfaringene til kvinner i prostitusjon*. Pro Sentret, Oslo kommune
- ¹⁰⁷ Bjørndal, Ulla (2012): *Farlig forbindelser. En rapport om volden prostituerte i Oslo utsettes for*. Pro Sentret, Oslo kommune
- ¹⁰⁸ Mjåland, Kristian og Ingrid R. Lundeberg (2017): *Åpne russcener i Bergen etter stengningen av Nygårdsparken: En studie av strategi, tiltak og brukererfaringer*. Bergen studies in sociology series nr. 1/2017, Universitetet i Bergen
- ¹⁰⁹ Mjåland og Lundeberg, 2017, s. 180
- ¹¹⁰ Mjåland og Lundeberg, 2017, s. 194
- ¹¹¹ Jahnsen, 2014
- ¹¹² Eriksen Flugstad, Kjersti (2013): «10 000 bortvisninger fra sentrum» <https://www.aftenposten.no/oslo/i/GGGWB/10000-bortvisninger-fra-oslo-sentrum>
- ¹¹³ Knutsen, Arild (2008): «Nulltoleranse og forbud. En håndsrekning til kvinner i prostitusjon», *Albertine*, mai 2008, PION – Prostituertes interesseorganisasjon i Norge
- ¹¹⁴ Se blant annet Bruun Ericson, 2019
- ¹¹⁵ Mjåland og Lundeberg 2017, s. 185
- ¹¹⁶ UNAIDS *Guidance note on Hiv and Sex Work*
https://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/JC2306_UNAIDS-guidance-note-HIV-sex-work_en_0.pdf
- ¹¹⁷ <http://www.forebygging.no/Ordbok/Q-A/Stigmatisering/>
- ¹¹⁸ Skilbrei, 1998
- ¹¹⁹ Bjønnes, 2013 s. 200
- ¹²⁰ I en samtale med Øystein Bruun Ericson fortalte han at hadde forventet at salg av sex ville være et mer sentralt tema siden temaet var mestringsstrategier. I stedet opplevde han å møte stor motstand blant informantene om å snakke om det.
- ¹²¹ Bruun Ericson, 2019, s. 82
- ¹²² Bruun Ericson, 2019, s. 71
- ¹²³ Bjønnes, 2013
- ¹²⁴ Sandberg, Sveinung (2018): «Narrative kriminologi» i Jacobsen, Michael Hviid (red): *Metoder i kriminologi*, København: Hans Reitzels Forlag
- ¹²⁵ Ververda, Janet, Oline Hansen og Camilla Larsen (2018): «Rusmiddelavhengighet. Sykepleieres holdninger påvirker smertebehandling» *Sykepleien* 2018 106 <https://sykepleien.no/forskning/2018/05/rusmiddelavhengighet-sykepleieres-holdninger-pavirker-smertebehandling>
- ¹²⁶ Renland, Astrid (2018): «Ruspasienter er ikke som andre pasienter» Erlik Oslo <https://www.erlik.no/ruspasienter-er-ikke-som-andre-pasienter/>
- ¹²⁷ Sørlien, Aleksander og M.P: *Sårbarhet og samhold hos personer som selger sex via internett. Voldsutsatthet, tillit til politi og hjelpetiltak og betydningen av erfaringsdeling med andre sexarbeider*, PION – Prostituertes interesseorganisasjon i Norge, <http://www.pion-norge.no/publikasjoner/sarbarhet-og-samhold-hos-personer-som-selger-sex-via-internett/>
- ¹²⁸ Warpe, 2011
- ¹²⁹ Lander, 2004, s. 293
- ¹³⁰ Bruun Ericson, 2019, s. 83
- ¹³¹ Tveit og Skilbrei, 2008
- ¹³² Fauchald m.fl., 2017
- ¹³³ Skyggeutvalget 2020

